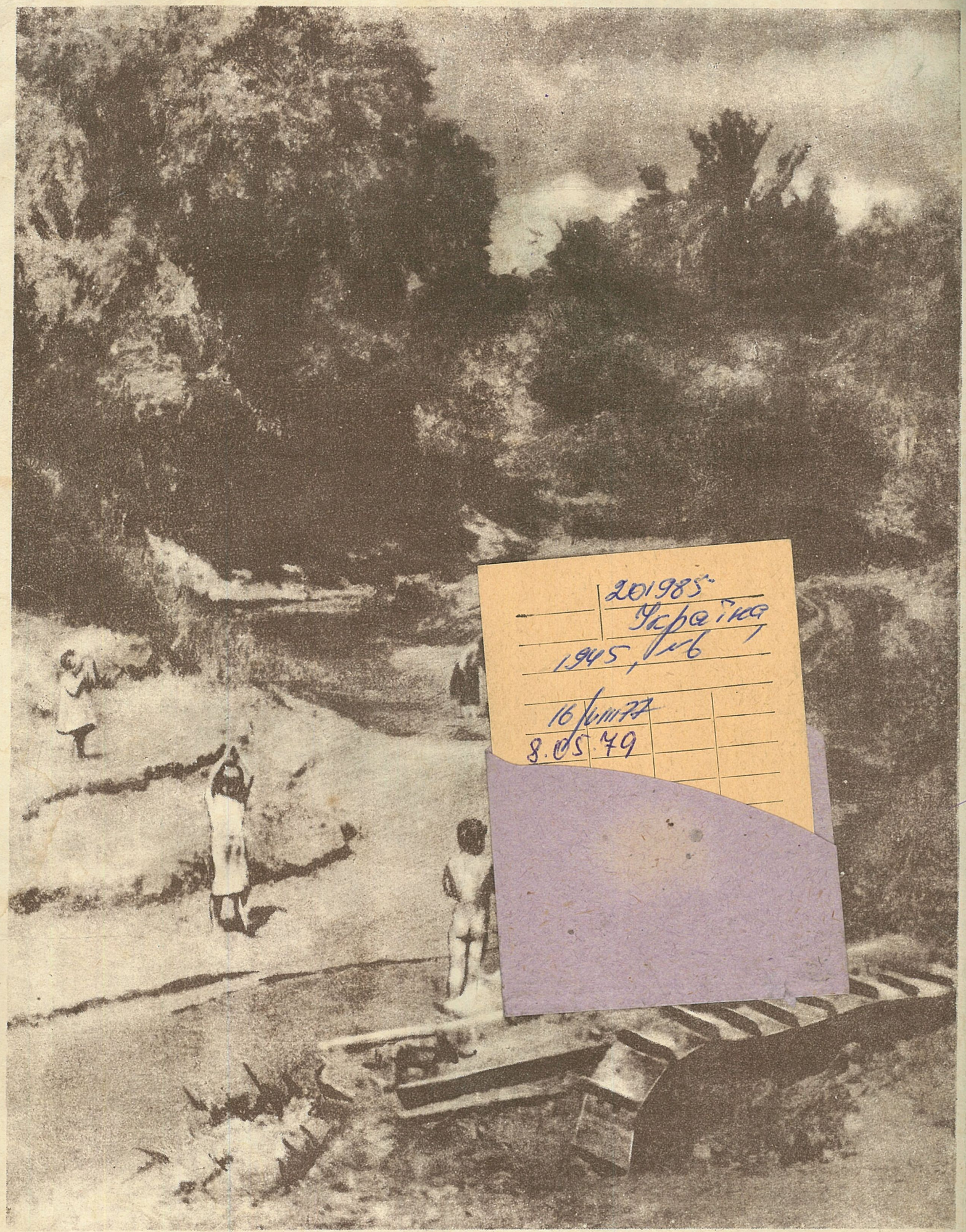

УКРАЇНА
6
1945

201985
Україна
1945, №6
16/VIII 77
8.05.79

Війна скінчилась! (Дивись фотонарис на стор. 20—31). Фото С. Хазана.

На першій сторінці обкладинки — фотоетюд С. Хазана.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Маршал Радянського Союзу
А. М. ВАСИЛЕВСЬКИЙ

Маршал Радянського Союзу
К. Є. ВОРОШИЛОВ

Маршал Радянського Союзу
С. К. ТИМОШЕНКО

Маршал Радянського Союзу
С. М. БУДЬОННИЙ

Маршал Радянського Союзу
Л. А. ГОВОРОВ

Маршал Радянського Союзу
К. К. РОКОССОВСЬКИЙ

Маршал Радянського Союзу
І. С. КОНЄВ

Маршал Радянського Союзу
Р. Я. МАЛИНОВСЬКИЙ

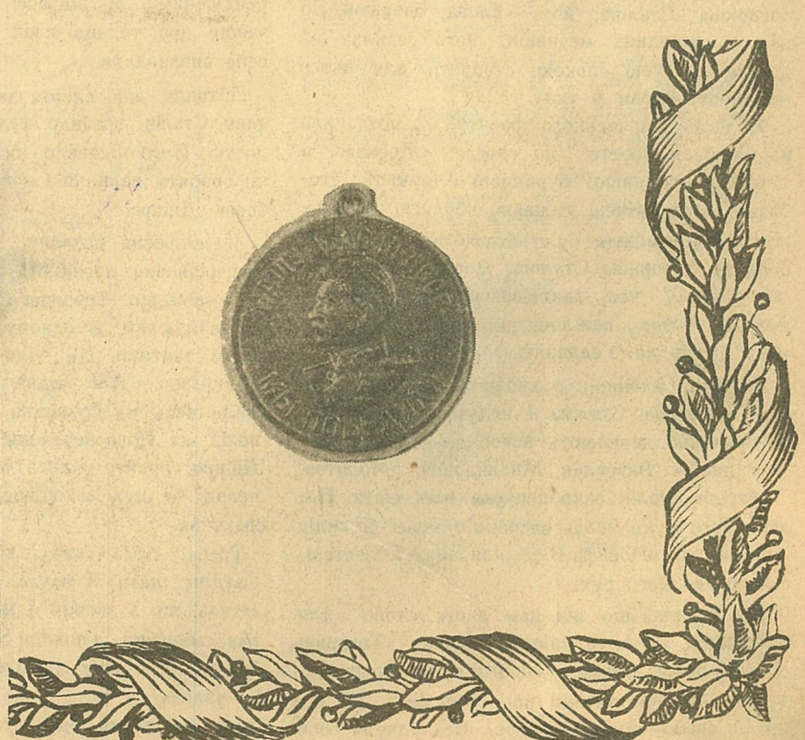
201985

Головний Маршал авіації
А. А. НОВІКОВ

Головний Маршал авіації
А. Є. ГОЛОВАНОВ

Державна історична
БІБЛІОТЕКА УРСР

ЗВІЛЕНО 1961 р.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ЗУСТРІЧ З ВОЖДЕМ

Серпень тисяча дев'ятсот сорок другого року застав нас у брянських лісах біля села Стара Гута. Звідси чотири місяці тому ми вийшли в рейд у райони рідної Сумщини і після двадцяти значних боїв з німцями та мадьярами, в яких вони втратили близько чотирьох тисяч чоловік, повернулися в брянські ліси.

Наша віра в свої сили значно зросла; адже, пройшовши сотні кілометрів, розгромивши десятки ворожих гарнізонів, ми самі не мали жодної поразки. Та й бійців у наших загонах стало майже вдвоє більше.

Нас бадьорили успіхи народної війни, але дуже турбували вісті з «Великої землі». Німці підходили до Сталінграда, обстановка на фронтах була напружена. Ми розуміли, що мусимо робити значно більше, що удари партизанських загонів слід спрямовувати не на випадкові цілі, що наша боротьба повинна ще тісніше злитися з боротьбою Червоної Армії на фронтах.

В цій обстановці я одержав радіовиклик на нараду командирів партизанських загонів у Москву. Аеродром містився за сто кілометрів, у орловських партизанів. Всі, хто міг, прийшли проводжати підводу, на якій я мав проїхати ці сто кілометрів. Всі чомусь були переконані, що я побачу товариша Сталіна і зможу йому все розповісти про наші дії. На аеродромі я застав багато інших пасажирів, що прибули з таких же куренів та землянок і лагодилися летіти на «Дугласі» в Москву.

Звичайно, всю дорогу я думав лише про одне: про що говорити на нараді, яких жадати вказівок, якої просити допомоги. Була у мене в душі надія, про яку не наважувався я признатися самому собі: зустрітися з товаришем Сталіним. Коли Москва знаходить час, щоб розмовляти з нами, значить, там цілком певні, що скоро на фронті відбудуться зміни.

Я згадав, як ми слухали по радіо накази товариша Сталіна, його слова, звернені до нас — народних месників, його заклик не давати ворогові спокою, створити для нього нестерпні умови в тилу.

Із штабу Брянського фронту ми потрапили на машинах просто до готелю «Москва», в самий центр нашої бурхливої і шумної столиці. Наші затаєні бажання збулися раніше, ніж про це можна було б мріяти. Нас запросили до товариша Сталіна. Дорогою до Кремля я ввесь час хвилювався, передчуваючи зустріч — таку важливу для мене і для всіх моїх друзів по з'єднанню.

Коли ми ввійшли в кабінет, я зразу побачив товариша Сталіна і подумав, що портрети правдиво передають його зовнішність. Тут був також Вячеслав Михайлович Молотов. Товариш Сталін запропонував всім сісти. Потиск його руки якось заспокоїв мене. Я сидів близько до Йосифа Віссаріоновича і спостерігав кожен його рух.

Ми чекали, що він нам дасть слово для доповідей, але все вийшло інакше. Товариш Сталін почав зовсім з іншого: він став розпитувати, що ми знаємо про свої сім'ї, де вони, чи маємо від них листи... Всі відчули себе дуже просто, зникла ніяковість. Кожен з нас відчув, яка сердечна і щира людина наш вождь.

Побачивши, що ми освоїлися, товариш Сталін перевів розмову на інше. Тепер мова зайшла про наші партизанські справи. Йосиф Віссаріонович став розпитувати мене про те, як підтримує нас населення, як ми допомагаємо людям, як працюємо з ними. Помітивши, що я збираюсь доповідати, товариш Сталін дав зрозуміти, що це зайве і що я маю відповідати на його запитання. Він дуже уважно слухав мою розповідь про те, як ми разом з усім народом провадимо війну проти німців. Я говорив, а він схвально кивав головою.

Особливо докладно товариш Сталін цікавився нашим станом із зброєю та боєприпасами.

— У нас одно джерело постачання, товаришу Сталін, — сказав я,—за рахунок ворога — трофеї.

Товариш Сталін відповів мені на це, що тепер країна вже може дати партизанам досить вітчизняної зброї, проте, основним джерелом озброєння мусять залишатися трофеї.

Я звернув увагу на те, що у нашого вождя особлива манера запитувати: в його запитаннях завжди почуваєш якийсь натяк на рішення найскладнішого завдання; він запитує і підказує, допомагає побачити те, що раніше від тебе було приховане.

Як відомо, наше з'єднання відзначилося тим, що не сиділо на місці, не обмежувало радіусу своєї дії, а сміливо робило довгі переходи, само нападало на противника там, де нас не могли чекати. Такі маневри збивали з толку ворога і тримали його в постійному острасі.

Товариш Сталін, очевидно, був у курсі цих особливостей нашого з'єднання, і це, признатися, здивувало мене. Йосиф Віссаріонович став розпитувати, чому наші з'єднання стали рейдуючими. Я відразу ж відповів, розказавши про те, що наші перші рейди цілком себе виправдали.

Питання, яке слідом за цим поставив товариш Сталін, вразило мене своєю несподіваністю. Його цікавило, чи будемо ми спроможні зробити великий і важкий рейд на правий берег Дніпра.

Я попросив дозволу подумати, і Йосиф Віссаріонович погодився з цим. А думати було про що. Товариш Сталін назвав наш загін рейдуючим, в одному слові схопивши суть нашої тактики. Це було сказано дуже точно й виразно. Але одна справа — відбувати рейди десь на Сумщині, а друга — провести похід на Правобережжя, форсувати Десну і Дніпро, пройти кілька областей. Скажу по правді — дух захоплювало від такої перспективи.

Треба було дати відповідь товаришеві Сталіну, дати її зараз, при цій зустрічі. Я згадав, що з місяця в місяць ми ставали щораз сміливіші, а походи наші дедалі тривалiші. Згадав я і своїх товаришів, які залишились на узліссі, в тилу у ворога, їхню рішучість, їхню готовність виконати яке завгодно завдання, а тим більше завдання товариша Сталіна. І коли він несподівано подивився на мене, ніби питаючи мене поглядом, чи визріло у мене рішення, я, не вагаючись, відповів:

— Я думаю, товаришу Сталін, що вийти на правий берег ми зможемо.

Видно було, що таке рішення задовольнило Йосифа Віссаріоновича і, не відкладаючи справи, він зразу ж поцікавився, що нам потрібно для цього. За командирською звичкою я вже встиг подумати і сказав, що найбільше потрібні будуть гармати, протитанкові рушниці й автомати. Товариш Сталін пообіцяв дати все і попросив, не гаючи часу, скласти заявку на зброю та спорядження для цього рейду.

Тут таки в кабінеті я й сів складати її. Завдання це було не з легких. Хотілось якнайкраще підготуватися до такого походу, але незручно було просити багато. Адже всю зброю та боєприпаси треба до нас приставляти на літаках, а це не так просто. Підрахував я кількість літаковильотів і сів наново переписувати заявку. Як назвати товаришеві Сталіну такі цифри, коли фронт потребує зараз стільки сил та уваги! Цю грунтовно скорочену заявку я й подав товаришеві Сталіну. Він дуже уважно перечитав її і здивовано глянув на мене. І зразу ж висловив свій сумнів — чи зможе це нас забезпечити, додавши, що мені треба переробити заявку і що ми можемо одержати все, що нам потрібно.

Характерна деталь. Мені хотілося включити в заявку чоботи, в чому загін відчував гостру потребу, але я не наважився і виписав черевики. Товариш Сталін закреслив черевики і вписав натомість чоботи. Це зворушило мене, і я ще раз побачив, як наш вождь уміє бути дбайливим і чулим до кожної дрібниці.

Питання про рейд було розв'язане позитивно. Я бачив, що Йосиф Віссаріонович покладає на нього великі надії. Його думки про те, що мусить дати цей рейд, були розвинуті в його наказі, який я одержав під розписку, вилітаючи з Москви. Ми мали зробити похід в Житомирську і Київську області. В наказі підкреслювалося, що ці райони Правобережної України з розвиненою сіткою залізниць є в даний момент найважливішими стратегічними шляхами. Наше завдання полягало в диверсійній роботі на цих шляхах підвозу з Німеччини живої сили і техніки до Волги та Передкавказзя. Одночасно ми мали зібрати відомості про укріплення, що їх споруджували німці на правому березі Дніпра. Тут таки зазначалося, що цей панівний берег незабаром має стати плацдармом жорстоких боїв.

І хоч товариш Сталін цього не сказав, я відчув усією душею, що він вірить в наші сили, в нашу здатність виконати таке важливе завдання.

Ми — командири загонів — довго засиділись у товариша Сталіна, і нам здавалося злочином відбирати у нього так багато часу, але він не поспішав, ставив нові й нові запитання, віддавав усі розпорядження й накази на місці, формулюючи їх з граничною ясністю і конкретністю.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Нарешті прийшов час прощатися. Товариш Сталін не виголошував ніяких промов на дорогу. Він щиро і дружньо попрощався з усіма і ще раз нагадав, що головне для нас — тримати і зміцнювати зв'язок з народом. Вождь народу, обвівши всіх нас рукою і усміхнувшися, сказав, що досі другий фронт — це ми.

Ця розмова справила на мене велике враження. Я ніби напився з джерела, що надає сили, певності, ясності та прозорливості. Хоч на фронті ще, як і раніш, було тяжко, я ні в одному слові, жесті, інтонації товариша Сталіна не помітив неспокою, або, тим більше, непевності. Навпаки, все в його словах, тоні, посмішці говорило про те, що скоро зміниться самий хід війни, що наш народ-титан скоро покаже себе в усій своїй силі й могутності. І я був щасливий тим, що особисто від вождя одержав трудне завдання, яке мусило підняти на вищий щабель партизанський рух на Україні.

Я летів знову на «Дугласі», але мені здавалося, що літак повзе. Швидше б повернутися до свого табору і взятися за підготовку до походу! Легко уявити, як чекали мене в Старій Гуті і скільки разів мені довелося повторити свою розповідь про зустріч з товаришем Сталіним!

Про похід, про завдання товариша Сталіна я, звичайно, міг розказати лише своєму комісарові Семену Васильовичу Руднєву, пізніше генерал-майорові і Героєві Радянського Союзу.

Він зразу ж запалився цією ідеєю, відразу ж зрозумів, які можливості відкриває для нас історичний сталінський наказ. Ми довго говорили тоді в нашій санітарній машині, де нас не могли почути. Конспірація була потрібна щонайсуворіша.

На другий день відбулися мітинги в загонах. Командири оголосили людям, що товариш Сталін особисто поставив перед нами завдання і що справа нашої честі виконати його, не шкодуючи ні крові своєї, ні самих себе. Громовим «ура» відповіли партизани на це повідомлення.

З того ж дня з'єднання почало готуватися до великого іспиту — сталінського рейду на правий берег Дніпра. Про цей похід, в якому ми загартувались і стали грізною силою для окупантів, уже багато написано в нашій пресі. Скажу лише одне: не було хвилини, коли ми забули б сталінські слова, які він нам сказав на дорогу — спиратися на народ, діяти вкупі з ним, допомагати йому, учитися в нього. На залізницях і шосейних шляхах, на вузлових станціях і схрещеннях комунікацій партизанські загони завдавали відчутних ударів по ворогові, пускаючи під укоси ешелони з солдатами і воєнною технікою, зриваючи підвіз німецьких підкріплень на фронт.

Карпатський похід, в дні якого ми з жорстокими боями пройшли мало не дві тисячі кілометрів і досягли угорського кордону, був дальшим розвитком сталінської ідеї про рейдуючі партизанські з'єднання. В глибокому тилу, відокремлені від фронту багатьма сотнями кілометрів ми, як учив нас вождь, піднімали народ на боротьбу, розпалювали полум'я партизанської боротьби в західних областях України.

Ніколи не забути мені тих кількох годин в сталінському кабінеті. Один раз за свої більш. як п'ятдесят років я говорив з товаришем Сталіним, але ця розмова визначила все в моєму партизанському житті, навчила мене ще більше любити народ і вірити в нього, навчила сміливо дерзати і проявляти розмах, цілком віддавати себе непримиренній боротьбі з ворогом.

Сидір КОВПАК.

БАЛАДА ПРО БРОНЮ

Як серце з броні — найміцніша броня.
На захід спішить батальйон Щербаня.

Удень і вночі і в світанкову рань
Попереду йде Нечипір Щербань.

Боїв поміж селами гук-перегук,
Вдивляється в сутінь комбат через люк —

Праворуч ліси, ліворуч ліси,
Сосон високих жовтіють списи.

Карту ще раз розгортає рука —
Десь тут протіка
Чарна Ніда — ріка.

Командир бригади
Увечері сказав,
Командир рукою
На захід показав.

— Якщо лісом-пралісом
Та зайти у тил,
Та ворожий корпус
Розітнуть навпіл,

Та на Чарній Ніді
Осідлати міст —
Стукнем тоді ворога
В гриву і у хвіст.

Хто цю справу зробить —
Слава тому й честь.
Як Щербань наш думає?
— Думаю: есть!

А бризнуло сонце на пралісів грань,
До Чарної Ніди підходив Щербань,

Долиною, низом, де стежка крута,
Удвох із радистом пробрався до моста,

Оглянув застави, ворожі пости,
Міноване поле, колючі дроти,

До хлопців вернув.
— Хто купався давно?
Мовчать.
— Треба в річці проміряти дно, —

Частиною сил будем бити в обхід.
Йдуть троє убрід, не роззувши чобіт.

А Щербань радистові:
— Ну давай, радист,
Передай комбригові:
Атакую міст!

Тріснуло, шелеснуло
В пралісі старім,
Тільки сніг спід гусениць,
Як зірчастий дим,

Заблищали блискавки,
Дзенькнула броня,
Вдарили на ворога
Друзі Щербаня.

А Щербань по радіо:
— Вирвався на міст.
Бийте в гриву, чуєте?
Я рубаю хвіст!

У Ніді од вибухів пінить вода.
Отямився ворог — відчув, що біда.

І ось вже доба, як Щербань у вогні,
Та в серці броня і серце в броні, —

І ворог не може поткнутись на міст.
Тримайтесь! — сказав від комбрига радист.

Тримайтесь! — Щербань наказав.
Ще доба.
А ворог навкруг все довба і довба,

Аж дзвонить броня —
Не забрати моста,

Комбриг Щербаня
Посилав неспроста.

Скаженіли вороги
І чотири дні
Не давали вилізти
З чорної броні.

Не давали випити
По ковтку води,
Не давали вимити
Свіжих ран сліди.

А підвечір п'ятої
Спинилась ріка,
Синя крига тріснула —
Надто бо крихка.

І Щербань ізмучений
Вгледів віддалік,
Як розбитий ворог
Утікав — не втік.

Сигнал, — і з гармати Щербань як пальне,
А в баках іще залишилось пальне —

Ревнули машини — по німцю заряд,
І ворогу вже — ні вперед, ні назад —

Куди не поткнеться — танкіст доганя,
Змітає вогонь, розмітає броня,

І гонить, і дзвонить — вперед, навздогін.
Не втік, не лишивсь, не сховавсь ні один.

Та ось ні снарядів, ні куль, ні пального —
Щербань зупинивсь серед поля курного.

Де з землею змішаний
Свіжий чистий сніг,
Там догнав з бригадою
Щербаня комбриг.

Змученого, чорного
За плече узяв,
Хитро посміхнувся.
Весело сказав:

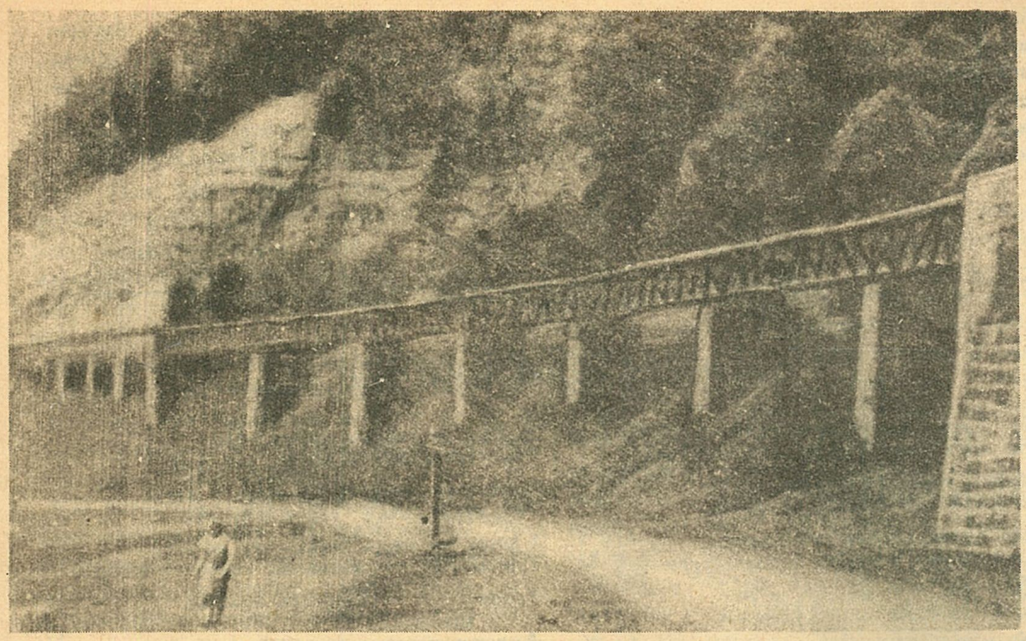
— Зараз всім вимитись,
Випити, спать —
Завтра на світанку
Знову наступать.

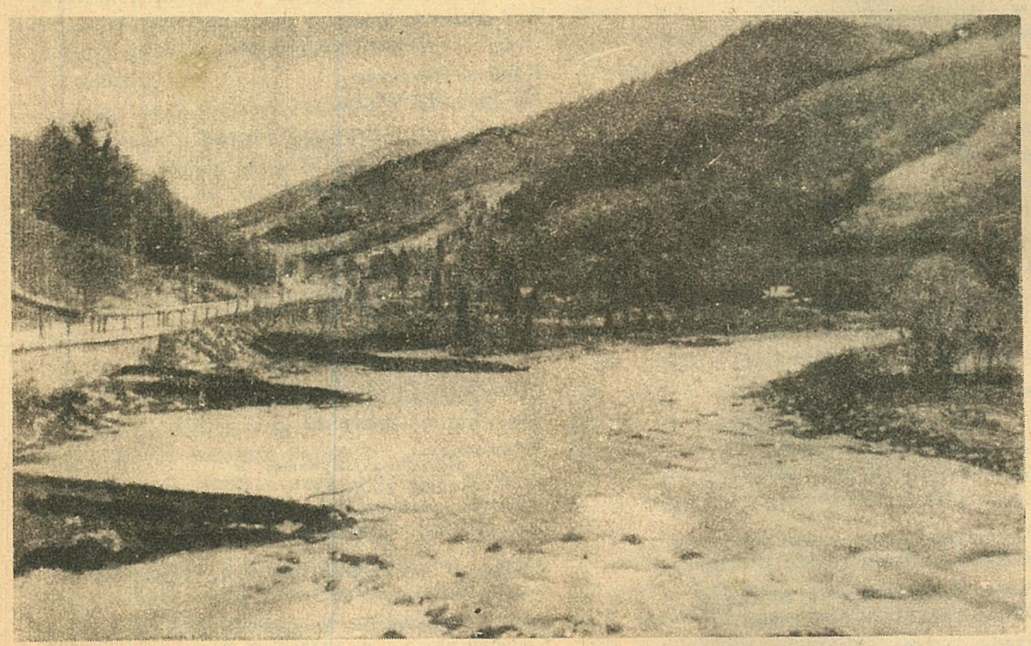
Доженемо ворога —
Слава нам і честь.
Як Щербань наш думає?
— Думаю: есть!

Петро ДОРОШКО.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

КАРПАТИ

Увечері, коли небо над Карпатськими горами починає мерехтіти міліардами зірок, полонинські вівчарі підпалюють біля своїх колиб яскраві ватри. Закуривши люльки, сідають вівчарі навколо вогнів, підстеливши на сиру землю теплі гуні та добротні кожушки. І починають литися потоками розповіді: кожен з кола повинен щонебудь розказати.

Перше слово завжди належить ватажкові, найстарішому і найдосвідченішому між вівчарями. Він згадує сиву давнину, розповідає молоді про навалу татар-песиголовців, про хороброго опришка Олексу Довбуша, що мав білого, мов сніг, коня і сто хлопців-молодців, які від панів забирали, а бідним людям роздавали.

— Нема зараз таких, — важко зітхаючи, закінчує ватажок. — Був Пинтя, що дерев'яну гармату змайстрував, залізними обручами обкував і хустський замок підпалив, та його давно нема. Миколу Шугая, колачавського легіня, також давно в землю закопали.

Але молоді вівчарі не менше знають:

— Є і нині хоробрі люди, що смерті не бояться. Про Чапаєва чули? Не сотні, а тисячі під його командою були! А про Леніна чули, що царя вигнав і народові землю роздав? А про Сталіна чули? Заспівай-но, Юрасю, про Сталіна, що Карпати визволив і поганців-чужинців прогнав.

Підводиться молоденький вівчар, що, може, два тижні як вуса почав голити, і заводить:

Там, де гори неозорі
Є село і зветься Горі.
Під скалою хата вбога —
Йде від ній одна дорога.
У маленькій цій хатині
Породила мати сина.
Став він рости, виростати,
Радий батько, рада мати...

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ОСПІВУЮТЬ СТАЛІНА

Котиться дзвінкий голос юнака по сосновому гаї і зникає десь далеко за синьою кичерою. З сусіднього груня йому відгукується трембіта. Її могутній і врочистий гомін, її стоголосі акорди владно лунають над полонинами. І голос Юрася зливається з голосом трембіти:

Хоч він сам ще й невеличкий,
Та розумне в нього личко.
Дали йому книжку в руки —
Берись, хлопче, до науки!

Син до школи кожну днину
Ходить вранці на долину.

А як часу трохи має,
Книжки вчені він читає:

Як на світі проживати,
Біднякам не бідувати,

Як на світі треба жити,
Бідняків з ярма звільнити.

День і ніч не спить він, ходить,
Сонця правди не знаходить,

Бо пани його сховали,
В темниці замурували.

На царів, панів багатих
Почав бідних він скликати.

На панів, катів, баронів
В бій пішли з ним міліони.

Бились довго, що є сили,
Аж ворогів всіх побили.

Побили їх, порубали,
Власть радянську заснували.

Добре в тім радянськім краю
Чесні люди проживають.

Найбагатша та країна,
Всі у ній — одна родина.

Сталін нею управляє,
Щастя він усім бажає.

Сталін вічно жити буде,
Поки жити будуть люди.

Пісня захоплює слухачів. Вони просять розповісти про Сталіна.

— Говорити не вмію, заспівати можу, — відповідає Юрась.

Червона Армія принесла Карпатам волю, визволила їх від одвічних ворогів, і волелюбні горяни висловлюють у своїх піснях любов до великого друга українців, батька і вчителя — Йосифа Віссаріоновича Сталіна. Імення це було відоме в Карпатах ще тоді, коли тут панувала чорна темрява фашистської ночі. Ще тоді гуцули співали:

Гей, Сталіне, батьку любий,
Всі ми твої діти.

Прийди до нас, приголуби,
Прийди нас звільнити.

Бо терпимо ми в неволі
Лютих вороженьків,

Не бачимо щастя-долі,
Плачемо горенько.

А вороги — злі, прокляті,
Як погани дикі:

Графи, барони багаті —
Пани мадьярики.

Не дай ти нам пропадати
Та нашій землиці,

Прийди, прийди у Карпати,
Прийди подивиться.

Прийди, прийди, подивися,
Як бідують люди,

Бо мадьярська зграя песя
Бешкетує всюди.

Прийди до нас, подивися.
Батьку наш коханий,

Та прожени геть од Тісси
Мадьярські пани.

Будуть тобі дякувати,
Співанки співати

Дівки, хлопці, батько, мати,
Зелені Карпати!

А сліпий дід виграє на майдані біля церкви:

За горою високою
Ясне сонце сходить.

Звідти, люди чесні, прийде
Щастя і свобода.

Прийде військо червонее,
Хлопці всі, як буки,

Та настане кінець горя,
Негоди і муки.

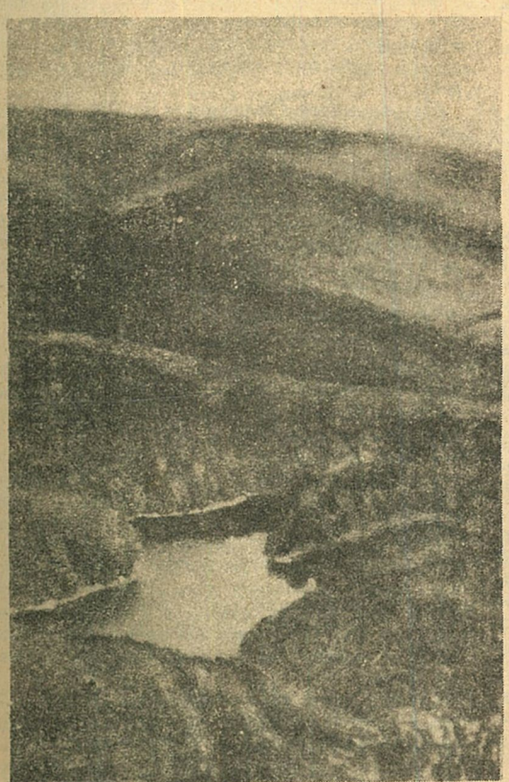
Сталін військо те приведе
У країну нашу,

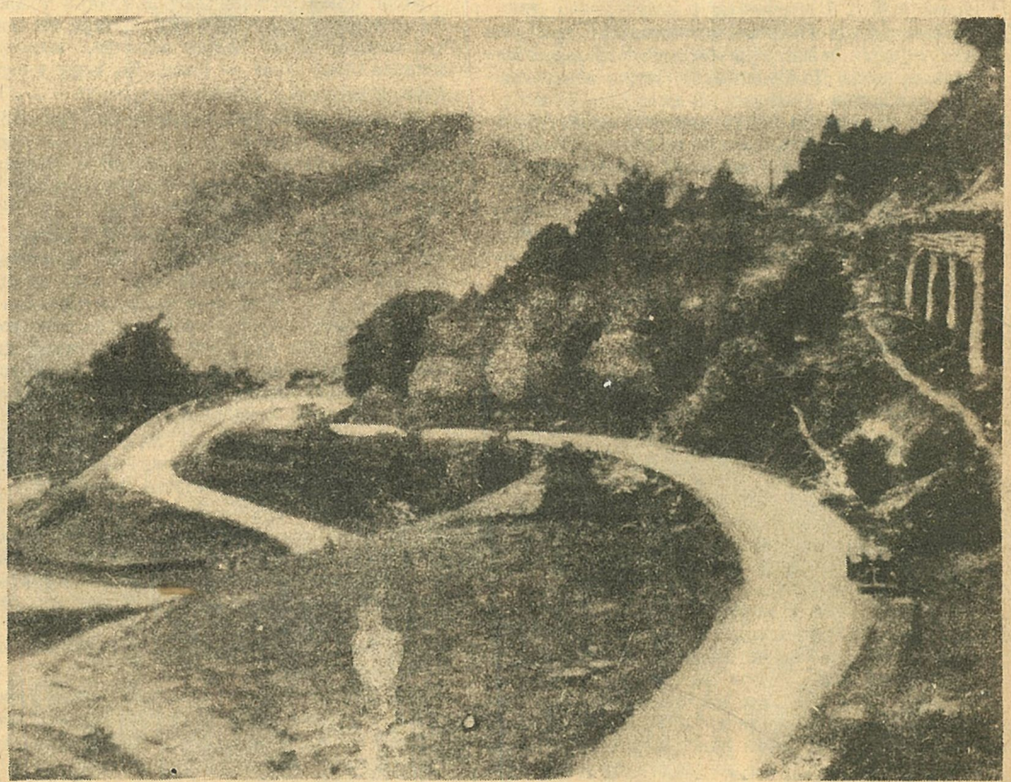
Братське військо переможе
Погань чорну вражу!

І старе, і молоде співає зараз про Сталіна, бо в пісні народ найкраще висловлює свої почуття. Тисячоліттями страждали Карпати в чужому ярмі, зазнали чимало знущань, однак ніколи не втрачали надії на визволення, боролись і дивились на схід. Воля могла прийти в Карпати тільки зі сходу, од старших братів-українців, од великого російського народу, що завжди був захисником пригноблених слов'янських народів. Сталін очолив армію, яка визволила Карпати й принесла населенню західних земель України світло, щастя і волю.

Тисячі пісень дзвенять сьогодні в Карпатах на честь великого генія людства Йосифа Віссаріоновича Сталіна. Українська пісня вирвалася на волю, і лемки, бойки, лишаки, гуцули висловлюють в ній свою подяку визволительці Червоній Армії та її керманичеві — Сталіну.

Микола КАРПАТСЬКИЙ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Біла райдуга

Костянтин ПАУСТОВСЬКИЙ

Малюнки М. ХУДЯКА.

«О, где она, кипящая звездами,
Холодная, сияющая ночь!»
Сергій СОЛОВЙОВ.

Художника Петрова призвали до армії на другий рік війни в великому середньоазіатському місті. До цього міста Петров евакуювався з Москви.

На південь од міста понурою стіною здіймався хребет Ала-Тау. Була рання зима. Сніг вже засипав гірські верховини. Вночі над вулицями, над безлистими тополями стояв місяць, і місто здавалось моторошним від його пронизливого сяєва. В будинках було темно і тихо, — тільки де-де за вікнами блимали каганці.

Петров проживав у маленькому будиночку на березі гірського потоку. Шум ручая ніколи не мінився. Петров дослухався до цього шуму ночами, лежачи долі на сіннику за хазяйським роялем. Бриніла між камінням вода і поволі безупинну ремигав під повіткою за стіною старий сусідський верблюд.

Поїзд відходив о другій уночі. Окіл вокзалу шаруділи обмерзлі берестки. Непроглядна азіатська ніч мела віхолою між вагонами.

Ніхто не проводив Петрова. Він не залишав тут ні друзів, ні спогадів. Петрову було тільки по тридцятому році, але в самотині він почував себе стариком.

Петров заліз у вагон, затиснувся в куток і закурив. На площадці вагона невідомий боєць прощався з молодою жінкою. Дослухавшись до мови жінки, Петров зазнав якоїсь полегкості від того, що вона казала бійцеві — «ви». Голос був низький, чистий і відкритий. Петров подумав, що на такий голос можна йти, як на далекий поклик, — крізь пустелі, крізь глупі ночі через льодові перевали, збиваючи ноги до крові, а коли забракне сил, то впасти й поповзти далі. Тільки побачити, вхопитись за лутку дверей, сказати: «От... я прийшов... не женіть мене». Є голоси — як обіцяння щастя.

Коли поїзд рушив, Петров глянув у вікно. На платформі в мутній смузі ліхтаря він побачив молоду жінку. Бліде обличчя, посмішка, зведена вгору рука — і все. На вікно насунулась ніч.

Петров машинально повторював номер телефону. «Якщо затримаетесь у Москві, — сказала жінка бійцеві, — то подзвоніть Маші». І сказала номер телефону. Петров записав номер на своєму військовому квитку.

В дорозі Петров часто дивився в вікно. Телеграфні стовпи відпливали в сизу далечінь, у безкраї сніги. Середньоазіатське місто відходило далі й далі. Воно вже ставало спогадом — невиразним і неправдоподібним, загубленим у течії життя, як губиться один короткий день між трьохсот шестидесяти днів довгого року. І телефонний номер, записаний олівцем, бліднав і стирався, а на фронті стерся зовсім.

Зима, весна і дощовите літо проминули в важких боях. Під час прориву німецької оборони під Вітебським Петрова поранено в голову.

Три місяці він пролежав у лазареті. З лазарету його вирішили послати до санаторія, щоб він місяць відпочив після тяжкого поранення. Петров попросив відправити його до середньоазіатського міста, в якому його призвано до армії. Біля цього міста був невеличкий гірський санаторій.

— Голубчику мій! — сказав старший лікар, сивий, зарослий, в зім'ятих погонах, — схаменіться! Ви маєте часу один місяць. Сама їзда туди й назад забере двадцять днів.

— Буває, що один день дорожчий за рік, — заперечив Петров.

— Ну, коли так... якщо ви маєте особливі причини... — сказав лікар,—то я не маю заперечень і згоден.

Їхати треба було через Москву. Поїзд прибув до Москви пізнього вечора, а з Москви до середньоазіатського міста відходив рано-вранці. Ніч треба було марнувати в Москві на вокзалі.

Петров почав хвилюватися ще ген до Москви, тільки смеркло, коли поїзд, вкутуючи парою березові переліски, мчав смоленськими землями. А ввечері полинули мимо темні дачі, вогні Голіцина, смуги снігу, рожевого в відблисках семафорів, укриті інеєм сади, Кунцево. Потім виникла бліда заграва напівзатемненої Москви і, нарешті, пропливли за вікнами і зупинились порожні, лункі платформи нічного Білоруського вокзалу.

■

Олена Петрівна загасила світло, підійшла до вікна, відсунула фіранку. Від батареї огрівання віяло теплом. За вікном, над дахами Москви, лежала каламутна зимова ніч.

— Ну, от! — сказала Олена Петрівна і притисла пальці до брів — так вона робила завжди, коли замислювалась. — От і знову після Середньої Азії — Москва, знайома робота, подруги. Все, як було раніше. Все добре! Чого ж ти хочеш? Чого ж ти хочеш? Щастя?—запитала вона і примовкла. Сльоза з'явилася в куточку ока. Вона не стерла її і пильно дивилась у вікно. Світло ліхтаря на перехресті сталo враз колюче, як сусальна зірка на різдвяній ялинці.

Коли б знати, що то за таємниче щастя. В чому воно? Важко бути весь час самій і бачити все — хоч би й цю ніч — і думати про все— і ні до кого не посміхнутись, не покласти руку на плече і не сказати: «Подивись, який падає сніг!»

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

На столі тихо задзвонив телефон. Олена Петрівна взяла трубку. Мужський голос попросив покликати Машу.

—Маша тут більше не мешкає, — відповіла Олена Петрівна. — А хто її просить?

— Бачите, — промовив після мовчанки мужський голос, — вона мене не знає. Отож, ні до чого й називати своє ім'я.

— Дивно! — насмішкувато сказала Олена Петрівна.

— Дуже! — погодився мужський голос і додав, — я тількищо приїхав з фронту.

— А що ж їй все таки переказати? Ви не від її брата? Він теж на фронті.

— Ні, я не знаю її брата, — відповів голос і замовк.

— Ну, так що ж? Я чекаю,—сказала Олена Петрівна — Може покласти трубку?

— Ні, почекайте! Я в Москві від поїзда до поїзда. Дзвоню з Білоруського вокзалу. Не знаю, чи дадуть мені договорити. Тут чекають.

— Тоді кажіть швидше. І не хвилюйтесь, будь ласка!

Олена Петрівна довго слухала, стоячи біля вікна. Обличчя її зблідло. Вона спохмурніла, потім осміхнулась, простягла руку до вікна — на фіранку полізло, витріщившись, сіре котеня, — сказала: «Тихо! Що з тобою?»

— Та ні, це я не до вас! — засміялась вона. — Це тут котенятко! Я слухаю. Хоча я досі нічого не зрозуміла. Так... Так... Це так дивно. А може бути й добре. Не знаю. Я все пам'ятаю — і вокзал, і ніч, і вітер. Тільки не пам'ятаю вас. Невже тільки з голосу? Який же ви, право, чудій. Коли ви їдете? Як все це подурному. Я не знаю, що й подумати, — звичайно, смутно. Ви тяжко поранені? Досі з пов'язкою на голові? Ви страшенно втомитесь там, на вокзалі... Так... Слухаю! Кажіть же...

Розмова урвалась. Олена Петрівна поклала трубку.

— Може, він знову подзвонить?

Вона сіла в крісло біля столу, знайшла кинуту цигарку і жадібно закурила.

Минуло десять хвилин, потім півгодини, але ніхто не дзвонив. Годинник ударив північ.

— Ні, це неможливо! — вголос сказала Олена Петрівна й підхопилась. — Я збожеволію так!

Вона кинулась до шафи, широко розчинила її. Котеня в переполосі шугнуло під канапу. І тоді знявся вихор — на підлогу полетіли сукні, рукавички, хусточки. Олена Петрівна похапцем витягла чорну сукню, потім капелюш потім перекинула пахощі. Котеня спід канапи, тремтячи від азарту, хапало лапкою то мереживо, то носову хустину. Йому подобалась ця гра, хоча воно щулилось і чхало від дивного й ледве відчутного духу цих речей.

Коли Олена Петрівна вийшла з дому, годинник ударив три чверті на першу. Москва спала в тьмяному мерехтінні снігів.

Біля самого вокзалу, на розі вулиці Горького та Грузин, Олену Петрівну перепинив патруль. Вона показала патрульним свої документи й сказала, що її чоловік, поранений на фронті, проїздить через Москву. Він зараз на Білоруському вокзалі, і вона повинна його побачити. На слові «чоловік» Олена Петрівна почервоніла, але бійці цього не помітили. Вони довго вагались, потім старший сказав:

— Допустимо, що це вірно. Але ж Москва на воєнному стані, громадянко.

— Мені так мало зосталось часу! — з одчаєм сказала Олена Петрівна.

— То ж бо й є, — пробуркотів боєць. — Коли б у вас було більше часу, ми б вас неодмінно затримали. Це вже точно! Ану, Сидоров! — сказав він до присадкуватого бійця, — перехопи ту машину!

Присадкуватий боєць зупинив порожню машину. Старший перевірив документи в шофера, потім щось йому сказав і повернувся до Олени Петрівни.

— Сідайте! Сидоров, доїдеш з громадянкою до вокзалу. Для перевірки, — додав він і винувато посміхнувся. — І, щоб вас, між іншим, більше не затримали.

В зеленкуватий вестибюль вокзалу Олена Петрівна ввійшла швидко й легко, але зразу ж їй затамувало дихання. їй здалось, що в неї зовсім спинилось серце. Коли б це було можливо, вона б заплющила очі, прихилилась би до стінки й стояла б так, прислухаючись, як десь далеко і дуже тонко щось бринить і бринить, — може світло в жирандолі, а може кров у її скронях.

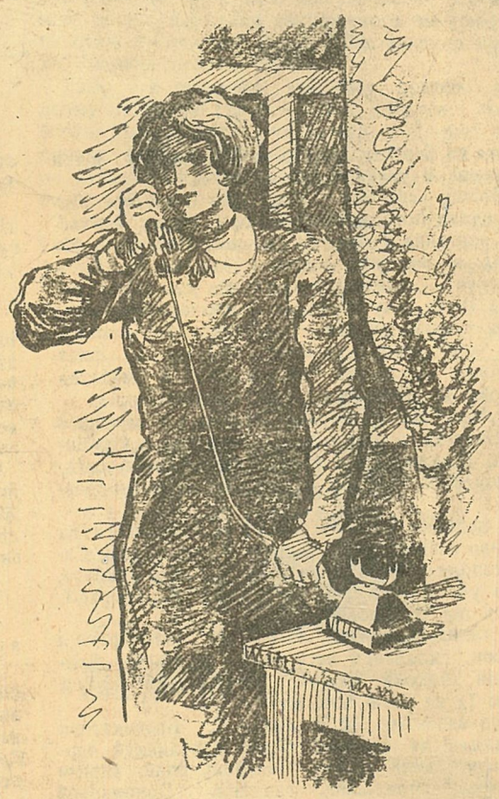
На дерев'яних ослонах спали, сидячи, потомлені люди. На далекій лаві сидів офіцер,— худий, з молодим втомленим обличчям. На лівому оці в нього була чорна пов'язка. Олена Петрівна підійшла до нього і тихо сказала:

— Ну, от...

Офіцер швидко встав.

— Ну от... — ще раз сказала Олена Петрівна і блідо всміхнулась. — А ви зовсім такий, як я уявляла...

Зала хитнулась і попливла. Петров підтримав Олену Петрівну, посадовив її на лаву на

місце, з якого сусіда-боєць похапцем прибирав речі, — щоб Олені Петрівні було зручніше сісти.

Олена Петрівна подивилась на стривожене обличчя Петрова — миле і наче зовсім знайоме обличчя — і запитала стиха:

— Ви щонебудь розумієте?

— Ні, — відповів він, — та й чи треба розуміти?

— Мабуть, справді не треба, — погодилась Олена Петрівна, глибоко зітхнула й засміялась. — Бідний, як я вас налякала, у вас руки зовсім холодні.

Вона взяла руки Петрова й почала гріти їх між долонями.

— Це надовго, надовго, — сказала вона, неначе до себе самої.

Петров мовчав. У голосі Олени Петрівни була ніжність і тривога, — як тоді, в ту далеку ніч на вокзалі, коли вітер ніс з пустелі колючу порошу. Петров мовчав, але йому здавалось, що він вже дуже багато, майже все сказав Олені Петрівні.

■

Середньоазіатське місто зустріло Петрова білими снігами і величезним сонцем у чистому, як напровесні, небі.

Чистою, синюватою кригою вилискували до міста хребти Ала-Тау. Інколи в горах зривалась лавина, вибухами здіймалась вгору біла пороша, і в ній іскрилась райдуга.

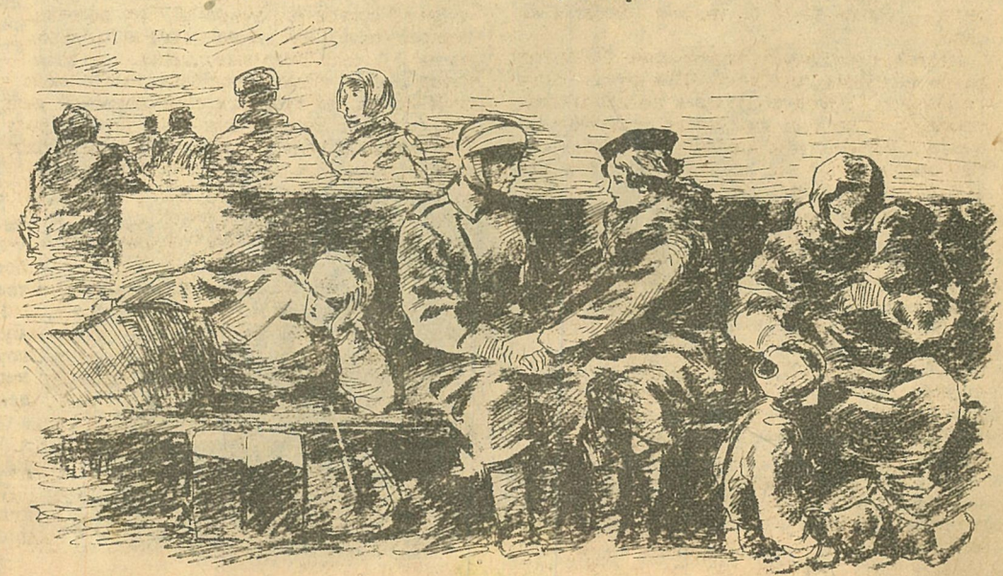
Бриніла під кригою в ариках вода і наче величезні зимові троянди, стояли в палісадниках мохнаті, обліплені снігом, замерзлі квіти рудбекії.

З подивом Петров думав, що ось те ж саме сіньке місто, яке рік тому видавалось йому понурим і лиховісним. А тепер вперта пам'ять відкривала йому і в минулому такі ж світодайні дні, таке ж чисте небо, ті ж пахощі мерзлого листя, ту ж чарівність столітніх садів. Раніше він цього не помічав. Чому? Може тому, що дивився на це сам і не було біля нього теплої маленької руки, усміхнених очей і низького голосу.

Петров жив за містом, у санаторії, серед чудесної високогірної стужі, де, здавалось, і зорі замерзали на ніч і вкривались колючою кригою. Він жив у незмінному, безперервному хвилюванні. Хвилювання це зростало і перетворилось, нарешті, в відчуття неуявного і майже нестерпного щастя, — коли йому принесли телеграму всього з трьох слів: «Буду двадцятого, зустрічайте».

Після телеграми все пішло, наче біла заметіль, що засліплює і не дає передихнути, і перетворює світ на білу райдугу. Нічний вокзал. холод милих тремтливих вуст, її сміх, її голос, нічна дорога до санаторія — через ліс з диких яблунь, шум водоспадів, що лили важку піну, серед снігів і вітролому. І голубі заграви зір, що поволі сходять над горами своєю одвічною й сліпучою чередою. І повітря пустель, гір, зими, що дихало їм в обличчя — над урвищем, де вони на хвилинку спинились, щоб глянути на верховини, які відходили в безкраю ніч і сяяли тьмяним фірновим вилиском. І слова Олени Петрівни, які вона промовила тихо і майже з відчаєм:

— Я знаю, що це надовго, надовго... Боже мій, як гарно!

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

М. КЛІГЕРМАН

Малюнки М. ПЕТРЕНКА

Світанок. Темна ніч тихо підноситься над обрієм, розкриваючи ворожий берег. Зза лісу, розрізуючи форштевнями прозору поверхню Варти, шалено вискакують катери. В тишу весняного ранку вривається гарматний гуркіт і тріскотнява автоматної черги.

Десант!

Сотні моряків поринають у пінливий казан і по шию у воді прямують до берега.

Десант!

У безкозирці, в полосатій тільняшці йде матрос на штурм ворожих дотів. Десятки, сотні людей у блакитних сорочках штурмують окопи. Здається, це сама річка вийшла з берегів.

Натиск десантників нестримний і навальний. Ось чому дехто говорить про них «блакитні чорти», а інші — «смугаста смерть».

Ми сидимо навколо цих «чортів». Землянку, заставлену в два ряди полом, любовно називають кубриком, драбинку, що веде на поверхню землі — трапом: моряк і на березі називає речі по-своєму, наче він і не сходив з корабля.

«Чорти» повернулися з бойової операції і готуються святкувати перемогу. Ось ніжне, майже дівоче обличчя Леоніда Куколевського. Ось лагідний Олександр Фірсов. Поруч Михайло Пономарьов, Геннадій Попов, Кирилов, Тупіцин, Канареєв, Скляров, Сікорський. Нема лише двох — загиблого командира десантників Миколи Чалого і Музарханова, який лежить у госпіталі. Але вони невидимо присутні на цій вечірці.

Так, тут зібралася вся сім'я — одинадцять десантників, Героїв Радянського Союзу.

Леонід Куколевський готує до столу. На розстеленій газеті з'являється їжа, кухлі. Куколевський тихо наспівує фронтову пісню про дівчину, що виряджає на позицію бійця.

Вони веселяться, як пустотливі дітлахи: адже закінчився славний бій. Це люди майже одного віку, завжди готові на риск, завзяті, одчайдушні; вони можуть бути і нещадними і ніжними. У них різні вдачі і різні біографії, але доля їх одна: це доля сотень тисяч синів нашої батьківщини, що пройшли крізь вогонь війни.

Розказуючи про них, треба починати з молодшого лейтенанта Миколи Чалого. Це моряк з діда-прадіда. Народився 1916 року на півдні України, там, де Дніпро, прорвавшись крізь заслону порогів, широко розливається. Маленьке місто Нікополь, яке пам'ятає ще благенькі суденця скіфів і галери греків, човни запорозьких козаків і бурлацькі дуби, був батьківщиною героя. Жителі цього містечка споконвіку були рибалками. Від дідів і прадідів успадкував Микола Чалий любов до широких водних просторів. Він, не замислюючись, зв'язав свою долю з флотом. В боях за Одесу й Севастополь загартовувалась воля моряка, зростала майстерність офіцера.

Зовсім інакше склалось життя Михайла Пономарьова. Дитинство й молодість його пройшли на берегах далекої мальовничої річки Чусової, в уральському колгоспі.

Влітку небо над річкою ясне і прозоре. Лише зрідка його запинають чорні хмари, які вітер приганяє з півночі, від міста Молотова. Не річка, а саме хмари завжди хвилювали Пономарьова. Дивлячись на них, він мріяв про велике місто, про завод, де люди-чарівники творять чудесні вироби з найтвердіших стопів. Ось чому, коли настав час призову, у флот прийшов не просто Пономарьов, а майстер одного з найбільших уральських заводів.

Сувору школу моряка Пономарьов пройшов на Балтиці, а потім Волзі, захищаючи Сталінград. Пізніше, коли фронт відкотився на захід, Пономарьов увійшов у дружну сім'ю дніпровців.

З великим бойовим досвідом повернувся на Дніпро й Олександр Фірсов. У дні облоги Севастополя Фірсов плавав на лідері «Ташкент», брав участь у Керченській десантній операції, бився під Новоросійськом.

З таких відважних воїнів, як Пономарьов і Фірсов, складався весь загін морських піхотинців Миколи Чалого. Безстрашний офіцер повів їх на ратні подвиги.

Був запеклий бій за пункт С. Бронекатери висадили на ворожий берег невеличкий червонофлотський десант. Попереду поле, вкрите мінами, поливалось свинцем. Пономарьов скомандував:

— Вперед, матроси!

Ринула блакитна лава, подолала мінне поле. Ось перша лінія німецьких окопів. Сторопілі гітлерівці відкрили вогонь лише тоді, коли моряки з'явилися на бруствері.

Пізно! Ще мить — і десантники вже в траншеях. Зав'язується рукопашний бій. Ніхто не помічає напруженої тиші бою. Навіть тоді, коли німці почали вже відступати, лють ще не стихає.

Невмирущою славою вкрили себе десантники в бою. Моряки висадились у місті разом з армійцями, і на світанку, захопивши невеличкий плацдарм, десант зайняв оборону.

Німці насідали з фронту, обходили з флангів, атакували, намагалися скинути у воду купку сміливців. На моряків ішли танки і самохідні гармати «Фердінанд».

Цілу добу не стихав бій.

Двадцять чотири години безперервного вогню. Треба було мати залізні нерви, щоб вистояти у цьому пеклі. Вбито Соколова і Козуба, поранено Тарасова, Молокостова. Ось Олександр Фірсов. Кров заливає йому очі, але він веде вогонь, ні на мить не випускаючи з рук гвинтівки.

Наприкінці другої доби в окоп моряків прийшов майор. Почастував кожного цигаркою. Жадібно затяглися моряки димом. Зовсім несподівано повернувшись до Фірсова, майор запитав:

— Добре плаваєш?

— Та разів чотири Волгу переплисти можу.

— Тут не Волга, — посміхнувся офіцер, — а справа серйозна, — додав він уже суворо.

У десантників вийшли боєприпаси. Вранці слід чекати поновлення ворожих атак. Становище серйозне. Фірсов мусив вплав дістатися на той берег і організувати доставку патронів. Крім того, треба переправити в тил пораненого старшого лейтенанта.

— Тобі довіряємо життя товаришів. Боєприпаси — це все. Ну, щасливо!..

Поранений Фірсов взяв на плечі пораненого офіцера й кинувся у воду. Кулі свистять над ним, смерть полює на хороброго матроса, але він пливе, не спиняючись. Тієї ночі він тричі перепливав річку під вогнем ворога і доставив десантникам патрони. Вранці моряки відбили дванадцять жорстоких атак. В останню атаку німці йшли з особливою запеклістю, але й ця атака була відбита.

Тоді підвелись на весь зріст моряки. Оглушливий вибух струсонув землю. То злетів у повітря млин, повз який бігли моряки. Першим підвівся, обтрушуючись, Михайло Пономарьов і знову повів за собою своїх орлів.

Матроси кинулись у центр міста.

Петріков, Мізури, Оцірки, фортеця Модлін на північ від Варшави, де Західний Буг впадає у Віслу, стали свідками слави моряків. Тут з боями проходили орли-десантники, тут ошвартовувалися дніпровські бойові кораблі.

Пройшовши довгий шлях по Прип'яті, Піні, Бугу й Віслі, канонерки і катери Червонопрапорної Дніпровської флотилії ввійшли в німецьку ріку Варту. Це Померанія. Комендори ведуть вогонь по укріпленням ворога, розбивають його звіряче лігво. Десантники-дніпровці з боями йдуть по німецькій землі. Вчора знову відбувся бій і знову закінчився перемогою.

Тепло в землянці. Дев'ять героїв піднімають кухлі, і Леонід Куколевський проголошує традиційний тост моряків:

— За тих, хто в морі!

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ЖИТТЯ, СМЕРТЬ І ЖИТТЯ СТАРШОГО ЛЕЙТЕНАНТА

Перед нами — пожовкла вирізка з фронтової газети:

«Зовсім недавно на правім березі Дніпра гвардії старший лейтенант Григорій Мац одержав партійний квиток.

Більшовик! Вірність більшовицькому прапорові, вірність Батьківщині Мац довів усім своїм життям і смертю...

...На його батарею цього разу йшло вже 38 німецьких танків і багато бронетранспортерів. Але більшовик Мац не злякався. Нерівний поєдинок тривав. Ще чотири танки перетворились на уламки. Ще один транспортер охопило полум'я.

... Командир, чотири рази поранений, втрачав останні сили.

Він сказав парторгові Баранову:

— Ні кроку назад!.. До останнього снаряда!..

Він помер у бою, воїн з кришталево чистим серцем більшовика. Імення його навіки вписано до списків полку. Григорія Маца наша Батьківщина ніколи не забуде»...

Григорій Мац загинув смертю героя.

І все таки перед нами — дуже маленький, хромий після поранення — гвардії старший лейтенант Григорій Мац. Ми слухаємо його розповідь, історію його життя й смерті.

Вмирати йому не хотілось. Тяжко пораненний двома скалками в голінку та стегно, ніби здалеку чув він грім своїх гармат, скреготіння ворожих танків. Та незабаром збагнув, що батареї більше нема.

Його батарея мала перегородити німцям дорогу з Сміли на Черкаси, де наші частини оточили тоді німецький гарнізон. Генерал Мікеладзе наказав затримати танки, що прорівались на поміч оточеним фашистам.

Гвардії старший лейтенант намагався якнайкраще виконати наказ. З ним було до ста чоловік: бронебійники з вісімнадцятьма рушницями, взвод піхоти, артилерія — чотири 45-міліметрові гармати.

О шостій ранку з гаю, що за два кілометри на південний захід од Черкас, викотились 14 танків. З трьохсот метрів батарея відкрила вогонь. Дванадцять танків загорілись. Піхота стала тікати...

— Нас виявили. На нашу батарею кинули до сорока танків, і ми всі загинули в нерівнім бою... Коли я, непритомніючи, лежав скалічений і зовсім сонний, німецькі танки прийшли до наших гармат. Останній класичний постріл зробив Ісаєв, навиліт пробивши ворожий танк. Але німці розчавили й гармату Ісаєва...

Добуваючи останніх сил, батарейний командир трохи підвівся, щоб глянути, як гине його батарея, і тут дві кулі вп'ялися йому в руку.

Мац знепритомнів.

Але він не вмер. Він був близький до смерті, і тільки міцна воля та молоді сили — йому тепер 25 літ — урятували його.

Він очутився від страшного болю в усьому тілі. Німець стягав чоботи з убитого радянського офіцера. Ніколи так близько Мац не бачив німця. Другий німець приміряв гвардійську кубанку.

Мац знову знепритомнів. Але фашисти вже встигли вгадати життя в його скривавленому тілі. Вони потягли його з собою. Навіщо? Всі знають їхній садистичний прийом: вилікувати, щоб потім убити.

Григорій Мац пережив болісну путь на захід. З машини в машину, з вагона в вагон переносили маленьке понівечене тіло артилериста. Його рани загнивали без промивання та перев'язки, в них завелась черва. Та німці завозили далі й далі на захід знеможеного харків'янина Маца, колишнього студента-тепловика, і він, разом з сотнями тисяч таких же військовополонених, читав там усюди страшну й жорстоку книгу фашистських злочинів.

Табори в Смілі та Шполі, в Лебедині та Умані, Вінниця, Перемишль, грослазарет у Дебліні і, нарешті, найстрашніший, відомий цілому світові, Майданек.

На грудях у Григорія Маца висів бляшаний жетон з номером 6612. Людина втратила прізвище, ім'я, яке колись дала їй мати.

Поляк Скрежинський, лікар майданеківського лазарету, спробував урятувати Маца. Він став лікувати його рани, а потім спромігся довести, що Мац — не єврей. Проте, це лише відволікало кінець. Печі Майданека працювали цілу добу, і рано чи пізно Григорій повинен був лягти в розжарену піч, як і сотні тисяч його товаришів.

Він лежав у восьмому бараці. Неподалік стояла шибениця — стовп, на вершку якого була електрична лампочка. Коли спалахував на стовпі червоний ліхтарик, це означало, що шибениця розпочала свою роботу.

Видовище було для всіх обов'язковим. Маца підтягали до вікна, щоб він усе бачив. Системою блоків піднімали засудженого на смерть на петлі й спускали додолу. Так тривало довго. Людина вмирала поволі.

Табір був оточений колючим дротом, по якому проходив струм високої напруги. Мац бачив: коли поблизу ступав вартовий, дріт іскрився. Виходу, либонь, не було. Та й як могла думати про втечу хвора й зовсім нерухома людина?

Одного разу приїхав «штабарц». На дворі була грязь, і ув'язненим наказали лягти в багно, встеляючи своїми тілами путь гітлерівцеві. Так по живому помосту пройшов «штабарц». Він не закаляв ніг. Це бачив Григорій Мац.

А потім упав глибокий та пухкий сніг. Німці роздягли ув'язнених і примусили їх качатись по снігу, втрамбовуючи стежки. Це теж бачив Григорій Мац.

Григорій добре запам'ятав німецьку наглядачку, худорляву високу блондинку, яка завжди тримала в лівій руці випещену кішечку. Жіночий барак був поряд, і Мац міг спостерігати жахливі сцени знущань. Фрау тут же розстрілювала польських дівчат, звісно, не спускаючи з рук улюблену кицю.

17 травня було, здається, гарячим літнім днем. Мац уже не пригадує, яке було 17 травня в Майданеку. Це був, либонь, звичайний травневий день, і Григорій не знав, що того дня на Батьківщині радянський уряд, пам'ятаючи величний подвиг батареї, надав йому посмертно звання Героя Радянського Союзу.

Він знає тільки, що в ті дні вони всі, хто не загинув, жили одними думками, одним почуттям наближення Червоної Армії.

Зрідка через колючий дріт, через тюремні стіни просякали радісні вісті про героїчний наступ Червоної Армії, і в серцях ув'язнених спалахували іскорки надії на порятунок.

24 липня нашого Григорія визволила Червона Армія.

Нині гвардії старший лейтенант Григорій Мац, видужавши, служить у нашому артилерійському запасному полку.

О. БЕЙЛІНОВ.

ОСТАННІЙ ПОСТРІЛ

Він пролунав вечірньою порою,
Мов птичий спів, немов дитячий сміх,
І відгомоном, повним неспокою,
В солдатських жилах трепетно пробіг.

Він пролунав, і ворогам, далебі,
Тепер його вже стало одного...
... Застигла враз веселкою у небі
Дугаста траєкторія його.

Він прокотився по землі луною,
І без руїн були його сліди,
І звук його наповнив тишиною
Серця людей, і житла, і сади.

І сльози із очей скотилися щасливо,
І стали яв'ю давні наші сни.
Він пролунав і впав на вільні ниви,
Останній постріл — перший грім весни.

Він пролунав, і обрій став кришталем,
Прозоро-чист, як ще й не був, ачей.
І увійшов у кожну хату Сталін
Із миром поздоровити людей.

Валентин БИЧКО.

Прапори німецько-фашистських загарбників, захоплені Червоною Армією
Фото ТАРС

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

З ПРИГОД МАЙОРА ТИМОЩУКА

В. ВЛАДКО

Малюнки М. ХУДЯКА

Майор Тимощук та його молодий друг Соболь поволі йшли вулицею. Нечасті перехожі обережно обминали слизькі місця, де сніг ледве вкривав ожеледь.

— Так, друже мій, — говорив майор. — Ти маєш нахил до спостережливості. Тільки вона в тебе мало розвинена, бо ти надто захоплюєшся механічним нагромадженням деталей. А цього замало... Принаймні, було б замало для моєї роботи офіцера радянської розвідки...

Соболь з повагою подивився на свого друга. Він щиро поважав його за глибоку спостережливість і ясність думки, яку дехто називав інтуіцією, — так сильно іноді вражали товаришів зовні несподівані, але завжди внутрішньо обгрунтовані висновки майора — в складних, заплутаних, а часом і суперечливих обставинах якоїсь справи.

Друзі так само поволі йшли далі, коли увагу Соболя привернув чомусь невисокий чоловік у чорній хутряній куртці, що шкутильгав кроків на тридцять попереду їх. Він ступав якось непевно, навіть похитуючись. Ось він ледве не випустив з рук теку, ледве не впав, послизнувшись на льоду.

Враз Соболь спинився, схопивши Тимощука за рукав. Чоловік у хутряній куртці почав переходити вулицю, як раптом зза рогу вискочила машина, — маленький верткий Вілліс. Чи давав шофер сигнал, чи ні — Соболь не чув. Чоловік не встиг і озирнутись, як Вілліс ударив його ззаду. Чоловік змахнув руками, скрикнув і впав. Машина, рипнувши гальмами та знявши хмару снігу, спинилась. З неї вистрибнув військовий і кинувся до чоловіка в хутряній куртці, що лежав, розкинувши руки.

Коли Тимощук і Соболь підбігли до машини, військовий уже підняв чоловіка в куртці і ледве тяг його до машини.

— Дозвольте, допоможемо, товаришу капітан, — привітно звернувся до нього Тимощук.

Військовий спідлоба зиркнув на майора.

— Роззява, сигналів не слухає, — пробурмотів він. — А ти відповідай за нього... Кладіть у машину, я його — в госпіталь...

— Навіщо ж у госпіталь, товаришу капітан?— м'яко спитав Тимощук, підхоплюючи непритомну людину. — Отут, за рогом, — негайна допомога. Його там зразу оглянуть, скажуть, що та як... Поїхали, товаришу капітан!

Військовий похмуро глянув на Тимощука. Соболь подивився на друга здивовано: чому це він зразу став такий балакучий? Але Тимощук так турботливо клопотався, голос його звучав так щиро, що військовий, хоч і кашлянувши невдоволено, сів таки на місце і включив мотор..

— Сюди, сюди, товаришу капітан, — невгавав Тимощук, показуючи рукою. — Он той під'їзд. Так. Бачите. зовсім близько. А ви ще хотіли в якийсь госпіталь його везти. Ну, а тепер внесімо його. Ми з товаришем здвох за плечі, вони — важчі, а ви за ноги. Отак. Ідіть уперед, товаришу капітан!

Через дві—три хвилини непритомний уже лежав у приймальні. Його роздягала чергова сестра.

— Дивно: пошкоджень зовні непомітно, а лежить як мертвий. Навіть піна на губах...

— Піна? — здивовано перепитав Тимощук і нахилився до непритомного. Соболь, зацікавлений, підійшов ближче і теж нахилився. Так, на губах чоловіка виступила синюватa піна. Губи його ворухнулись. Тіло здригнулося.

— Як же ви його, товаришу капітан? — з докором вимовила сестра, обертаючись до водія машини. — Товаришу капітан!—здивовано повторила вона. — Де ж він? Шойно був — і зник!

Тимощук рвучко озирнувся. Водія не було. Соболь кинувся до дверей. Але на вулиці вже ревнув мотор.

— Злякався капітан, що доведеться відповідати за необережну їзду,—сказав Соболь і змовк, бо помітив незвичайне напруження на серйознім обличчі Тимощука.

— Справа гірша, ніж тобі здається, — сухо вимовив майор. — Випустили, виходить... надто захопились... Шукай вітру в полі! Тільки й знаємо, що зодягнений, як капітан, та ще водить Вілліс. Малувато...

— Я помітив номер Вілліса — ФЮ—15—89 Отже...

— Він, здається, вмирає!—гукнула зляканим голосом сестра. Чоловік на столі глухо захрипів. Тимощук кинувся до нього.

— Лікаря!.. Негайно!.. — наказав він сестрі. — Чому його й досі нема?

Та чоловік сіпнувся раз, другий. Губи його безпорадно ворухнулись, ніби він щось намагався сказати. Блиснули золоті зуби, він витягнувся й завмер, немов скам'янів з відкритим ротом.

Соболь дивувався більше та більше, бо Тимощук навіщось уважно оглядав шкіру на обличчі, на руках, на шиї чоловіка. Ззаду почувся стривожений голос:

— Що трапилось?

—Ви вже не допоможете, товаришу лікар,— стримано відповів Тимощук. — Людина померла. Її вбили. Ось!

Він показав очима. На жовтуватій шкірі, за правим вухом, видніла кругла блакитна пляма з темночервоною цяткою посередині.

— Думаєте, що це — причина смерті? — недовірливо промовив лікар. — Це схоже на слід укусу якоїсь комахи...

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Майор Тимощук заговорив владним голосом, наче наказуючи. І Соболь відчув, як це бувало й раніше в таких випадках: коли голос майора Тимощука звучить підкреслено сухо,— не можна сперечатися, треба тільки виконувати.

— Товаришу лікар! Звеліть, щоб сюди нікого не пускали. Сестра! Жодного слова про все, що трапилось тут! Товаришу Соболь, подзвоніть телефоном!.. — він назвав номер. — Скажіть, що я прошу негайно прислати людей. І на всякий випадок спробуйте дізнатись, кому належить Вілліс, номер..

Через кілька хвилин Соболь повернувся. Тимощук зосереджено вивчав папери й документи, витягнені з теки й кишень померлого.

— Люди зараз будуть... — і Соболь змовк.

— А що Вілліс?

— Гм.. він належить машинобудівному заводові... гм, звідки його сьогодні ранком украли...

— Цього й слід було чекати.

Соболь підійшов до майора:

— Та з'ясуй же ти мені... — почав він.

Але Тимощук обірвав:

— Ще не час. Розмови будуть потім. Дивись!

Він подав Соболеві фотографічну картку. На ній була стара миловида жінка в простому вбранні. На звороті напис: «Любому Миколі від матусі». Нижній край картки був наче порізаний ножицями, що залишили на картоні хвилястий примхливий візерунок.

Соболь здивовано оглянув картку, покрутив її в руках і, вагаючись, повернув Тимощукові:

— Картка як картка. Лише хтось порізав її. Дитина чи що?

— Дитина, кажеш? А це що таке, на твою думку?

Перед Соболем лежало кілька аркушів паперу. На кожному з них зверху було написано: «До комісара Державної Безпеки. Громадянина Фірсова Миколи Івановича заява». Далі, в різних варіантах, була та ж сама, всюди незакінчена, обірвана фраза: «Дійшовши твердого висновку, що я мушу все розповісти і тим самим хоча б якоюсь мірою...»

Соболь підвів голову:

— Цей чоловік, Фірсов, хотів у чомусь зізнатися. Але хто його вбив?

— Треба гадати, свої незакінчені заяви він писав десь на службі, йому щось заважало, чи він ніяк не міг наважитись дописати до кінця. А щодо картки... саме вона й допоможе нам дізнатись про те, чого ми не знаємо. Тим паче, це не зовсім звичайна картка, а...

Він вийшов і повернувся через десяток хвилин, уже зодягнений у білий халат.

— Ось і тобі халат, Соболь, — мовив Тимощук. — Одягай. Почергуємо трохи, ніби ми лікарі, гаразд? Може, хтось завітає до нас... А я тим часом наведу лад у цих паперах.

Минали довгі, тягучі хвилини. Соболь стежив за рухами майора, що уважно вивчав кожен папірець убитого. Та незабаром це набридло. Соболь обвів очима кімнату. Два столи. На більшому під білим простирадлом лежав труп Фірсова. За другим — сидів Тимощук. Два вікна виходили на двір. Одні двері вели в коридор. Другі — з склом угорі — до сусідньої кімнати — чийогось кабінету.

В двері постукали. На порозі з'явилась сестра:

— До вас — громадянка.

До кімнати ввійшла молода жінка в модній білячій шубці. Красиве обличчя з тонкими нервовими рисами було схвильоване. Жінка дивилась на Соболя і Тимощука очима, в яких стояли сльози. Вона піднесла до очей маленьку хустинку. Потім її погляд упав на постать під простирадлом. Вона сплеснула руками.

— Це... він? — ледве чутно спитала вона. І, не чекаючи відповіді, кинулась до столу, впала перед ним на коліна й гірко заплакала. Соболь подивився на Тимощука, Тимощук на Соболя. Все це було надто підкресленим, надто драматичним. Надміру розрахованими були рухи вродливої молодої жінки, надто мелодійно звучали її ридання, щоб бути щирими. Щось тут було не так!

Тимощук підійшов до жінки, взяв за лікоть підвів з колін

— Це ваш батько? — спитав він. Вона невдоволено відповіла:

— Чому батько? Це мій чоловік. — Голос її звучав задерикувато. — Правда, він старший від мене, жили ми не дуже дружньо... але така смерть, така смерть...

— Давно ви одружені з громадянином Фірсовим? — спитав майор.

Молода жінка глянула здивовано.

— З яким Фірсовим? Прізвище мого чоловіка — Кроленко. Він пішов учора, такий лютий і досі не повернувся. А мені сказали, що сюди привезено підбитого чоловіка, то я й подумала... Ми тут поблизу живемо, я й прийшла... Ой!

Вона кинула зляканий погляд на голову трупа, з якого майор Тимощук зняв простирадло:

— Ой! Це не він! Він тепер снитиметься мені! Який жах!

І вона зникла за дверима.

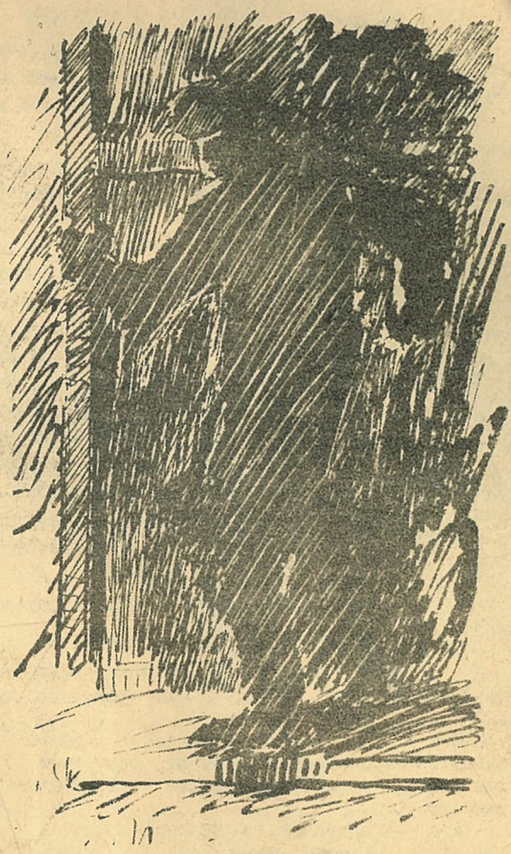
— Бувають непорозуміння, — посміхнувся Тимощук. — По правді, я й сам був подумав, що птичка сама — в руки... Будемо вважати цей візит за несподівану розвагу. А тим часом можеш питати, що схочеш.

— Чого ти так зразу причепився до того «капітана»? Побачив, що переодягнений?

— Ні. Цілком випадково. Але я звик до всього придивлятись. Час тепер серйозний, сам знаєш, хоч війна і скінчилась... А коли я побачив піну на губах, тоді ясно стало, що тут не нещасний випадок. Тільки — каюсь!— маху дав, прогавив капітана... А блакитна пляма остаточно довела, що це — вбивство. Чув я про цей гестапівський засіб, чимало чув... і переконався, що доведеться вести серйозну гру...

— Як же ти переконався? Що ти встиг помітити?

— Те ж саме, що й ти, — посміхнувся Тимощук. — Незакінчені заяви, фотокартку... Тільки я звик пов'язувати явища в одну систему... якщо хочеш, фантазувати. Ну от, по-

фантазуймо разом. Що я уявив собі? Я припустив, що Фірсов був резидентом ще в час війни, купленим німцями. В нього була явочна квартира для шпигунів, яких заслало сюди гестапо. Надто сміливо? Нічого, в житті всяке буває! Так от, ця фотокартка—явка. Той, хто прибував сюди, показував таку ж саму картку, з вирізаними краями. Якщо краї точно сходилися, входили один в один, — все в порядку, приїхав шпигун—«свій». Річ не нова: вибрали фотографію, яка не викликає ні в кого підозри — «від любої матусі». Гаразд! Ідемо далі. Уявімо собі, що Фірсов схотів чомусь вийти з гри й виказати решту. І про ці його наміри пронюхали «друзі». Що вони мали робити? Ясно, усунути Фірсова, щоб не нашкодив.

— Сміливе припущення... — знизав плечима Соболь.

— Але, мусиш погодитися, цілком імовірне. Отже, продовжую. Усунув Фірсова цей самий «капітан». Підіймаючи Фірсова на вулиці, він непомітно вколов його за вухом отруєною голкою, що залишає тільки блакитну пляму на місці уколу. Людина непритомніє, а за чверть години вмирає, в чому ти й мав змогу пересвідчитись. Та це не все... Бо починаються запитання. Навіщо їм треба було після уколу везти кудись? В чім тут річ? Адже він і так помер би.

— А й справді, в чому річ?

— В тому, що вони обов'язково мусіли захопити фотокартку, щоб вона не потрапила до рук радянських органів. Тому «капітан» і намагався одвезти тіло Фірсова подалі. Зрозумів? Ну, а тут ми з тобою опинились на їхнім шляху.

— І ти вважаєш, що сюди обов'язково хтось із них прийде?

— Якщо мої припущення правильні, обов'язково прийдуть! І незабаром... Чекай, чекай...

Та ж сама сестра відчинила двері. За нею до кімнати увійшла підстаркувата жінка, в сірій хустині й потертому пальто, дуже невиразна. Навіть вік жінки був невиразний

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

їй можна було дати і тридцять, і п'ятдесят років; вона могла, здавалось, десять раз пройти повз людину — і ніхто не помітив би її серед інших, не спинив би на ній уваги.

Тим часом жінка, не вагаючись, оглянула кімнату й звернулась до Тимощука:

— Ви тут головний? Казали мені в довідковому швидкої допомоги, ніби сюди привезли брата мого, Фірсова Миколу Івановича. Кажуть, машина його підбила. Так от, живий він чи...

— Це ваш брат? — відкинув простирадло Тимощук. — Врятувати не вдалось.

Жінка мовчала. Її жовте обличчя не виказувало ні хвилювання, ні суму. Потім вона спитала:

— Там у нього гроші були. То вони не пропадуть? Коли можна буде одержати? Інших спадкоємців немає. Я сама.

Соболь знизав плечима: оце так сестриця! Але Тимощук спокійно відповів у тон їй, діловито й коротко:

— Днів через два-три все одержите. І гроші, і папери, і фотокартки.

Жінка пожувала сухими губами:

— А поховають його казенним коштом, чи як? Я жінка бідна.

— Казенним.

— А гроші підрахували, що при ньому були? — невгавала жінка. — Бо гроші лік люблять.

— Все підрахували й записали. Триста двадцять карбованців грошима, документи, фотографії, — дуже виразно перелічив Тимощук.

— Ага, — вдоволено зауважила жінка. — Тоді я піду. А днів через три... Бо в мене часу обмаль, я жінка самітня, сама собі заробляю. А саме надвечір люди добре купують махорку й насіння. Ну, бувайте!

— Заждіть хвилинку, — спинив її Тимощук. Жінка озирнулась, неприязно дивлячись на майора.—Скажіть, будь ласка, ваша мати жива?

— Ні, померла. Років з п'ять як померла.

— Це її картка?—показав Тимощук фотографію.

— Еге. Вона і є, — спокійно відповіла жінка.

— Вам ця картка потрібна? — спитав майор.

— Так ви ж сказали, що днів через три все віддасте. Як хочете, то віддайте й зараз, а мені байдуже. Я й почекати можу.

— Ну, то бувайте здорові, громадянко, — поклав фотокартку на стіл Тимощук. Жінка вийшла. Майор поглянув на розчароване обличчя Соболя й весело розсміявся: — В нашій справі потрібне терпіння. Заждемо ще. Хоча... хоча і тут вже є над чим серйозно замислитися, — додав він, закушуючи губи. Потім струснув головою й рішуче мовив: — Ні! Це нічого не дало б. Нехай вона погуляє, ми завжди зможемо з нею побачитись... А проте... В чому ж річ? Дивно...

Чекати довелось досить довго. Насунулась ніч, а ніхто не приходив. Обличчя Тимощука хмурнішало дедалі більше. Він довго сидів, нерухомо вдивляючись у стіну. Потім поклав руку на стіл. Уперто насупив брови і сказав:

— Інакше не може бути. Тільки так! Якщо тобі набридло, друже, можеш іти. Я залишаюсь.

— Лишаюсь і я,—рішуче відповів Соболь.

— То й добре. Тоді перейдімо до сусіднього кабінету. Тут нам з тобою лишатись ні до чого.

Тимощук акуратно розложив на столі папери вбитого і погасив світло. Вони вийшли до сусіднього кабінету, залишивши двері непричиненими, і сіли поза ними. Крізь щілину було видно вікна першої кімнати, частину більшого стола, де лежало тіло Фірсова, і менший — з паперами. Досить було підвестися, щоб побачити крізь скло у верхній частині дверей всю сусідню кімнату.

—Тепер уся справа в терпінні, — тихо мовив Тимощук. — Друже мій, це діло серйозніше, ніж я спочатку гадав. Справа не лише в картці, запевняю тебе!

Тепер час минав ще повільніше. Соболь кілька разів майже зовсім засинав, але зусиллям волі примушував себе пильнувати.

І раптом Соболь відчув, як рука Тимощука обережно торкнулась його коліна: увага! В ту ж мить Соболь помітив, як тоненький промінь світла впав зовні на одне з вікон сусідньої кімнати. Свідомість зразу повернулась до нього: ось воно починається найголовніше!

Промінь зник. Долинуло легеньке рипіння по склу. Потім щось тріснуло — коротко й сухо. І відразу з сусідньої кімнати потягнуло свіжим морозяним повітрям. В неясному чотирикутнику вікна з'явився темний силует чоловіка, що сів на лутку. Гострий промінь електричного ліхтарика перебіг по кімнаті, спинився на мить на білому простирадлі, потім на столі з паперами. Потім людина нечутно зіскочила з лутки й підійшла до столу з паперами. Вона взяла там щось, присвітлюючи собі ліхтариком і одійшла.

Видно було, як невідомий наблизився до стола з трупом, відкинув простирадло і, пробурмотівши щось, схилився над тілом Фірсова. Саме в ту мить під Соболем рипнув стілець. Чоловік хутко озирнувся. Промінь ліхтарика майнув по кімнаті й вихопив з темряви голову Соболя. Тимощук кинувся вперед. Та чоловік ще швидше рвонувся до вікна. На мить його тіло ясно вирисувалось на тлі неба. Гримнув постріл. Чоловік зойкнув і перевалився за вікно. Тимощук кинувся до дверей.

— Лишайся тут! — крикнув він Соболеві.

Зразу ж таки в дворі пролунало кілька пострілів. Соболь підбіг до вікна. Він побачив унизу темну групу людей, що немов боролися. Спіймали? Він засвітив лампу. Простирадло було відкинуте. Труп Фірсова лежав, як і раніше, з страшно роззявленим ротом.

До кімнати ввійшов майор Тимощук. Він тримав в руках дві фотографії, обидві цілком однакові. На обох було зображено підстаркувату миловиду жінку, нижні краї обох були порізані, наче ножицями. Він приклав картки нижніми краями одну до одної — і краї зійшлися всім своїм примхливим візерунком.

— Дещо є, — мовив Тимощук. — Одна фотокартка — наша, тобто фірсовська, другу знайшли в кишені спійманого. Бач, зійшлися? Так. Але — за чим вони ще полювали? Що він шукав на трупі?

Він, примруживши очі, задумливо дивився на тіло Фірсова. І тоді Соболь вигукнув:

— Я знаю! Золоті зуби! Розумієш, він хотів вирвати золоті зуби!

Тимощук перевів погляд на Соболя, подивився потім на рот Фірсова й похитав головою:

— Ні. Деталі ти помічаєш добре. Але висновки твої надто дрібні. Це не був звичайний грабіжник, якого привабили б золоті зуби. Це гра тонша... Зуби... так... зуби... Але не те, зовсім не те. Що ж тоді? Єсть! Ось воно!

Він нахилився над головою трупа. На цей раз Соболь уже нічого не розумів. Але через хвилину — дзі Тимощук випростався, тримаючи в пальцях один звичайний білий зуб. Він показував його Соболеві, обличчя його сяяло від задоволення.

— Поміж золотими коронками був оцей, — сказав він, — на гвинті. Він викручувався. Зрозуміло!

Майор підійшов до другого стола, включив лампу. І тоді вкрай здивований Соболь побачив, як Тимощук обережно виймає з зуба тоненьку білу шовкову стрічечку з найдрібнішим написом.

— Шифр! Ось на що вони полювали! Ось чому вони мусіли прийти! Спочатку обдивитися все для дальших дій, познайомитися з обставинами, а потім — діяти. Так і вийшло.

— А хто ж знайомився з обставинами?

— Так звана сестра Фірсова. Їй ми самі допомогли, показавши тіло Фірсова, його роззявлений рот. Це їм, полегшувало справу, бо інакше було б дуже важко розтулити рота застиглому трупові. Що ж, ця жінка добряче зіграла роль! Це тобі, друже мій, вища гестапівська школа. Тепер нам лишається прибрати до рук і самого «капітана», який, здається мені, грає головну роль. З ним, думаю, доведеться ще поморочитись. Але... бути бичку на мотузочку, друже мій, недовго гулятиме ворог на нашій землі, хоч би який досвідчений і спритний він був. За це я ручуся! Гра триває. Хай живе спостережливість!

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НАРОДНИЙ МАЙСТЕР

Козак запалює люльку. Губи тягнуть повітря, очі уважно стежать—ось-ось тютюн закуриться. За хвилину, відкинувши горду голову у високій смушевій шапці, задоволений курець пихне димом і сховає кресало в кишеню.

Але цього не сталось..Козак не закурив і не сховав кресала в кишеню. Постать, яка видається такою живою, що хочеться заговорити до неї, не жива—вона вирізана з дерева.

Колишня монастирська келія, низенькі вікна, скромне ліжко. З ослону підводиться назустріч невисока худорлява постать народного майстра—різьбаря Петра Петровича Верна. В його руках група, яку він щойно закінчив різати. „Розподіл хліба в колгоспі". Яскрава картина, взята з життя. Біля ніг ледаря—маленький клуночок, а поруч—великі мішки збіжжя, що його одержав ретельний колгоспник. Ледар чухає потилицю, поглядаючи, як жінка-вагар подає документ власникові мішків.

І в цій групі, і в постаті козака в кожній дрібниці—глибокий реалізм: здається, що дерев'яні фігури от-от почнуть рухатись.

З першої моєї зустрічі з Петром Петровичем минуло 15 років. Саме тоді т. Верна—колишній селянин-батрак, родом з села Борисполя на Київщині, був викликаний урядом у Київ учитись і вдосконалюватись у різьбарстві, якому він присвятив усе своє життя.

1912 року 16-літній хлопець вперше вирізав з дерева барельєф Шевченка. Вже з перших років роботи кожен його твір вражав знавців талановитістю і майстерним відображенням у дереві життя і руху.

Виставлена на Всеросійській виставці 1913 року група „Двобій на кулаках" (Тарас Бульба з синами) відзначена першою премією.

Жовтнева революція надала широкого розмаху творчості т. Верна. Петро Петрович створив понад сто високохудожніх фігур, груп, барельєфів. Він і далі невпинно творить, захоплено працюючи над образами героїчних радянських людей, над темами з життя українського села. Особливо багате й різноманітне його різьблення на теми з творів Шевченка.

Різьбар — учасник багатьох виставок — одержав багато премій. Найкращі роботи тов. Верна придбані музеями Москви, Ленінграда, Києва, Харкова.

Німецька навала не промину́ла й т. Верна. Його хату в Борисполі німці спалили, найкращі роботи пограбували. А втім творчого духу народного майстра окупанти не зламали. Під час першої зустрічі після визволення України він показав нам вирізану ним з дерева групу—„Зустріч бійця", в якій кожна постать пройнята радістю визволення. А. Р.

Світло.

На фото ліворуч вгорі дерев'яна тарілка з портретом автора — різб'яра, П. П. Верна.

Козак запалює люльку.

201985

П'ЯТИДЕСЯТИЛІТНЯ ЮНІСТЬ

Анатолій Галактіонович Петрицький 20 червня 1945 року одсвяткував 50-ліття свого життя й 30-ліття творчої роботи.

П'ятдесят літ життя — це не старість, хоч Анатолій Галактіонович уже білий, а от тридцять літ роботи — це вже взагалі багатенько. А коли кинути погляд на творчий доробок художника Петрицького, то сам собою з'являється висновок, що це таки дуже багато. І недаром в Анатолія Петрицького на грудях два ордени. І недаром він має високе звання Народного художника СРСР.

Двадцятилітнім юнаком (1915 року) художник Анатолій Петрицький оформленням благодійного «Українського ярмарку» в Києві, своїм «Козаком Мамаєм», «Брутом з бандурою» та «Царем Китоврасом» голосно заявив:

— Ось який я!

І мав право так заявити, бо зразу приніс і в фарбах, і в темпераменті, і в манері оформлення театрального видовиська своє, йому тільки належне.

Оце «своє», йому одному притаманне, Петрицький проніс протягом тридцятилітньої творчої путі, дедалі все його поширюючи, поглиблюючи й удосконалюючи,— щоб вітати його на його ювілеї, як справжнього майстра, талановитого й плідного, гарячого й трепетно-неспокійного...

А яка путь! Творча путь! «Ярмарок», театр гротеску й інтермедій, «Вій», «Пухкий пиріг», «Ой, не ходи Грицю», «Тарас Бульба», «Червоний мак», «Корсар», «Золотий обруч», «Князь Ігор», «Сорочинський ярмарок», «Цар Едіп», «Дон Карлос», «Богдан Хмельницький», «Кам'яний гість», «Черевички», казахський «Жальбир», «Місія містера Перкінса», «Лілея»...

Дуже багато зробив він — і хай над цим працюють мистецтвознавці, а для нас радісно і приємно, що він іще багато дасть, що йому тільки п'ятдесят літ, що він, хоч і білий, та юнак — юнак і душею, і руками, і прагненнями...

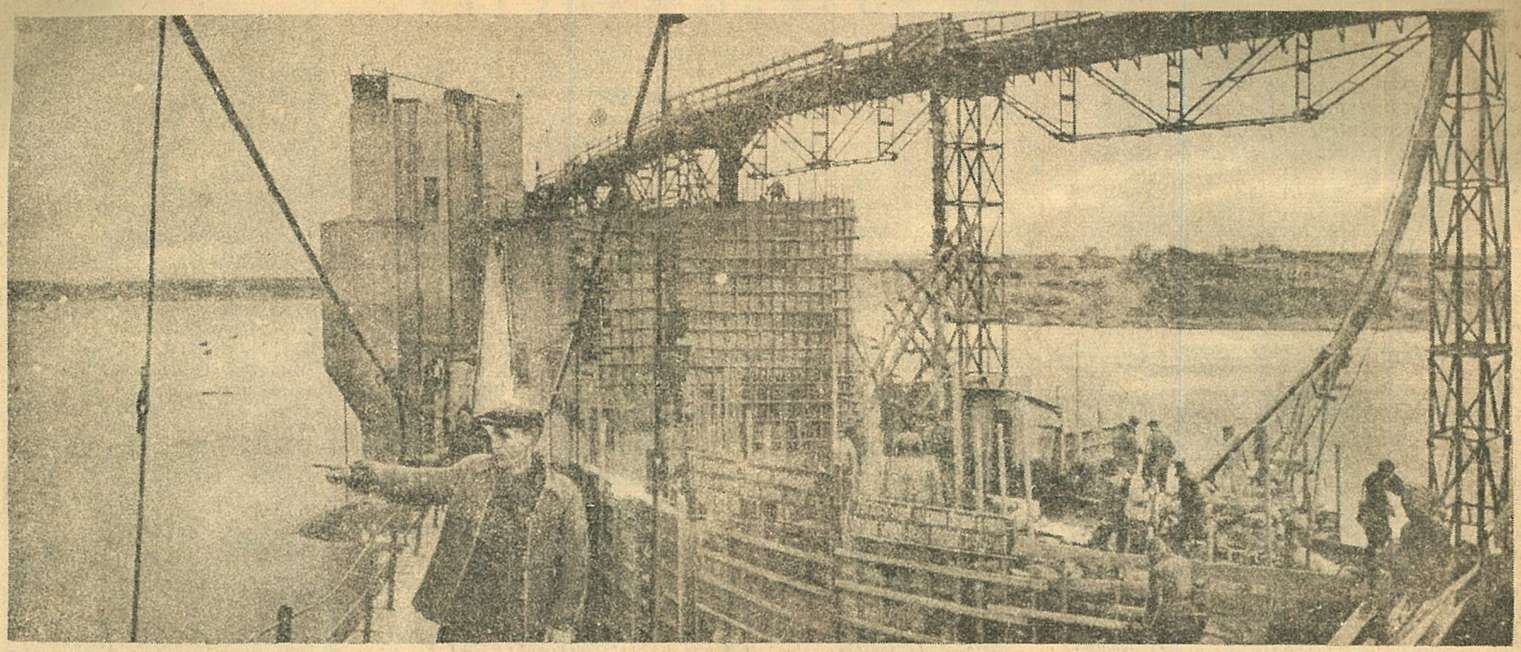
Анатолій Галактіонович не тільки театральний художник. Він і блискучий станковіст. Його картини («Інваліди» та ін.), його портрети захоплювали одвідувачів і наших радянських виставок, і виставок Парижа, Женеви, Балтимори, Нью-Йорка та інших великих міст.

А. Г. Петрицький — художник, громадський працівник, полум'яний патріот, — він саме в розквіті сил, у розквіті свого чарівного таланту. А це значить, що він нас іще й чаруватиме, й милуватиме, й чимало ще зробить для радянського мистецтва і, головне, для народу. На те він і Народний...

Остап ВИШНЯ.

Державна історична БІБЛІОТЕКА УРСР

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ВСТАЄ ДО ЖИТТЯ ДНІПРОВСЬКА ГРЕБЛЯ

Гуркіт луною перекочується над Дніпром. Деренчить скло. Шугають в небі перелякані ворони. Десь кричить очманілий півень.

— Настя бешкетує, — пояснює інженер Кузнецов.

— Що це за Настя така бешкетлива?

— Майстер... Вибухами командує. А ось і вона сама.

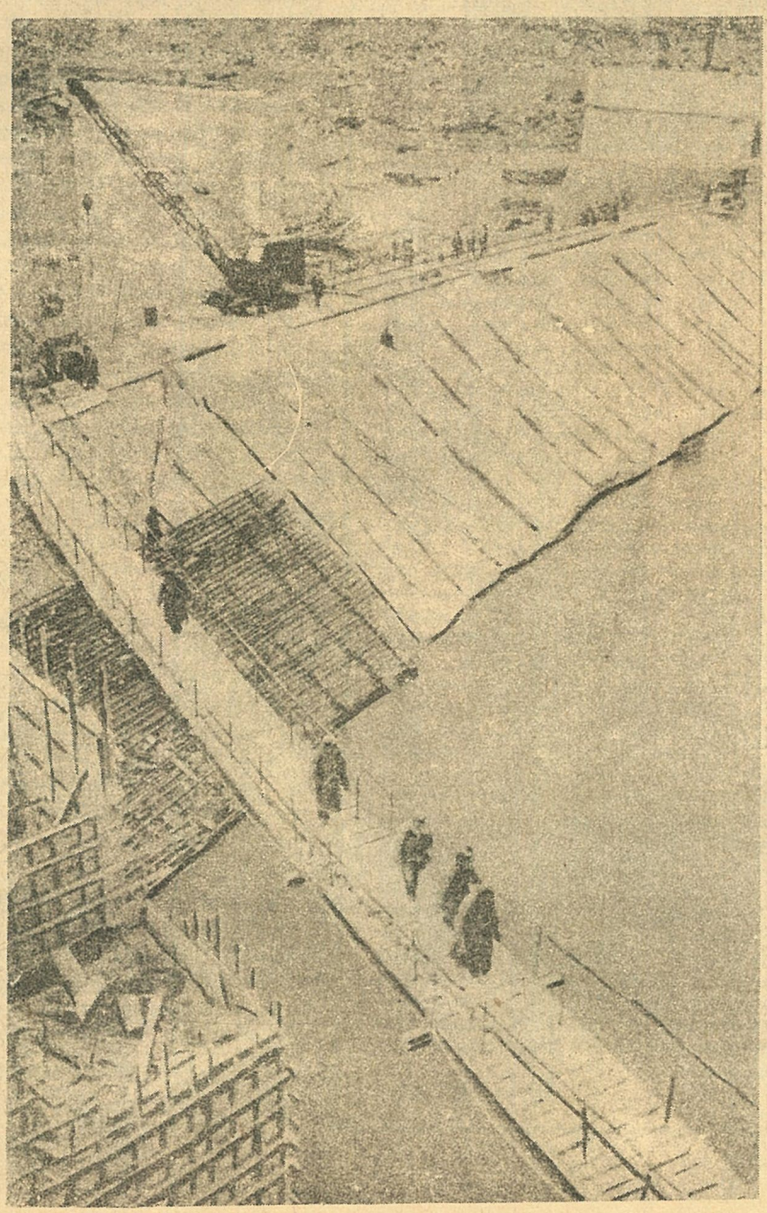
Підходить хлопець у стебнованій тілогрійці і штанах, заправлених у гумові чоботи. На голові синій берет.

— Хороша дівчина! — щиро посміхається назустріч «хлопцеві» товариш Кузнецов.

Рушили вузенькою стежкою, протоптаною поміж скель, перебрались через насипи залізниць, через кручу дамби, перейшли вбрід якесь каламутне озеро — і ось ми на дні аванкамери.

Сновигають по рейках крани. У повітрі пливуть цебри, корита. Невеличкий автомобільний кран «Ортон», напружуючись і здригаючись, торгає багатотонну ферму. Висмикнув із брухту і потяг на залізничну платформу.

Дамба захищає нас від води. Вздовж греблі раніш бігла дніпрова вода сюди, в аванкамеру, і крізь трубопровід потрапляла в нижній б'єф. За право пройти тут Дніпро обертав вали турбін. Так виникала динамічна сила станції, яка нагорі, в генераторах, перетворювалась на мільони кіловат електроенергії. Рівень води в аванкамері в середньому був на 37,5 метра вищий, ніж у нижньому б'єфі Дніпра.

Тепер аванкамера суха. Закінчують заливання бетону в щитову стінку, призначення якої — регулювати надходження води до турбін. Звідси подають також бетон на сполучний стояк — потужний бик, на якому з'єднується міст з греблею. Все це будується заново: німці знищили і щитову стінку, і сполучний стояк.

■

Інженер Лісинський п'ятнадцять років тому будував Дніпрогес. Тепер він знову працює тут. От він з'явився на вершині бика.

— Гей!.. Е-гей!.. Настусю!

За щитовою стінкою враз виникає озеро... Низ опалубки у воді.

— Настусю, бачили таке? Ворог пробрався в наше розташування. Вам доручається негайно ліквідувати його. Ось тут... і тут... Стукніть його як слід... Хай падає через трубу у нижній б'єф... Коли люди підуть вечеряти — беріться... Зрозуміло?

— Добре, візьмемось...

Ввечері над Дніпром знову загуркотіли вибухи. Вода пішла бурхливим каскадом в трубу і йде безупину й досі. Робітники пере-

На фото зверху— панорама будівництва на правому березі Дніпра.

Фото Г. Угриновича.

На фото ліворуч— загальний вигляд будови дамби правого берега Дніпра.

Фото Г. Угриновича.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

кинули містки, ходять над потоком і працюють далі.

— Фільтруючі води... Це неминуче, — пояснює інженер.—Працювали без кесонів, дамбу сипали прямо у воду... Пазухи є там, на дні...

■

Дніпро має завширшки понад кілометр. Гребля перетинала течію, піднімала воду і спрямовувала її в аванкамеру. Під час повені, коли тиск води був занадто великий, відчинялися щитові ворота на гребені греблі, на висоті 43 метрів. Утворювалось річище в 610 метрів завширшки, і Дніпро падав з верхнього б'єфа в нижній.

Тепер річці треба дати вихід: якщо через аванкамеру хід закритий — хай проходить у нижній б'єф в іншому місці. Ще торік у греблі пробито перші дев'ять донних отворів. Кожен отвір — це тунель завдовжки 28 і заввишки та завширшки 5 метрів. Бетон став міцніший від граніту. Його свердлять перфораторами, але цього замало; на допомогу йдуть підривники. Зараз вони довбають ше шість отворів.

■

Свердла вгризаються у бетон. На перфораторах стоять колишні фронтовики-підривники і забивають заряди в метрові бурки. Гуркочуть вибухи. Відпадають брили бетону. Заглибина дедалі більшає.

У трикутнику, який утворюється виступом правого берега і бетонним кістяком, працює між скель група дівчат і хлопців. Вони носять ящики з жовтим порошком і накладають його купами просто на скелі. Кругле, рожеве обличчя, світлі очі з задиркуватими, смішливими вогниками. Звичайна селянська дівчина 18—19 років, але на ній у неї не зовсім звичайне намисто — з бікфордових шнурів, з підривниками на кінцях.

Це Уляна Сідаш, помічниця й учениця Насті.

— Три місяці тому, — розповідає інженер Кузнецов, — більшість з них і не чули про підривну роботу. Оця сама Уляна плакала, коли довелося вперше підпалити шнур. А тепер он як спритно працюють!

— Робимо не за правилами, — розводить руками Настя, — треба було б свердлити, але перфораторів не вистачає. Підриватимемо на тиск.

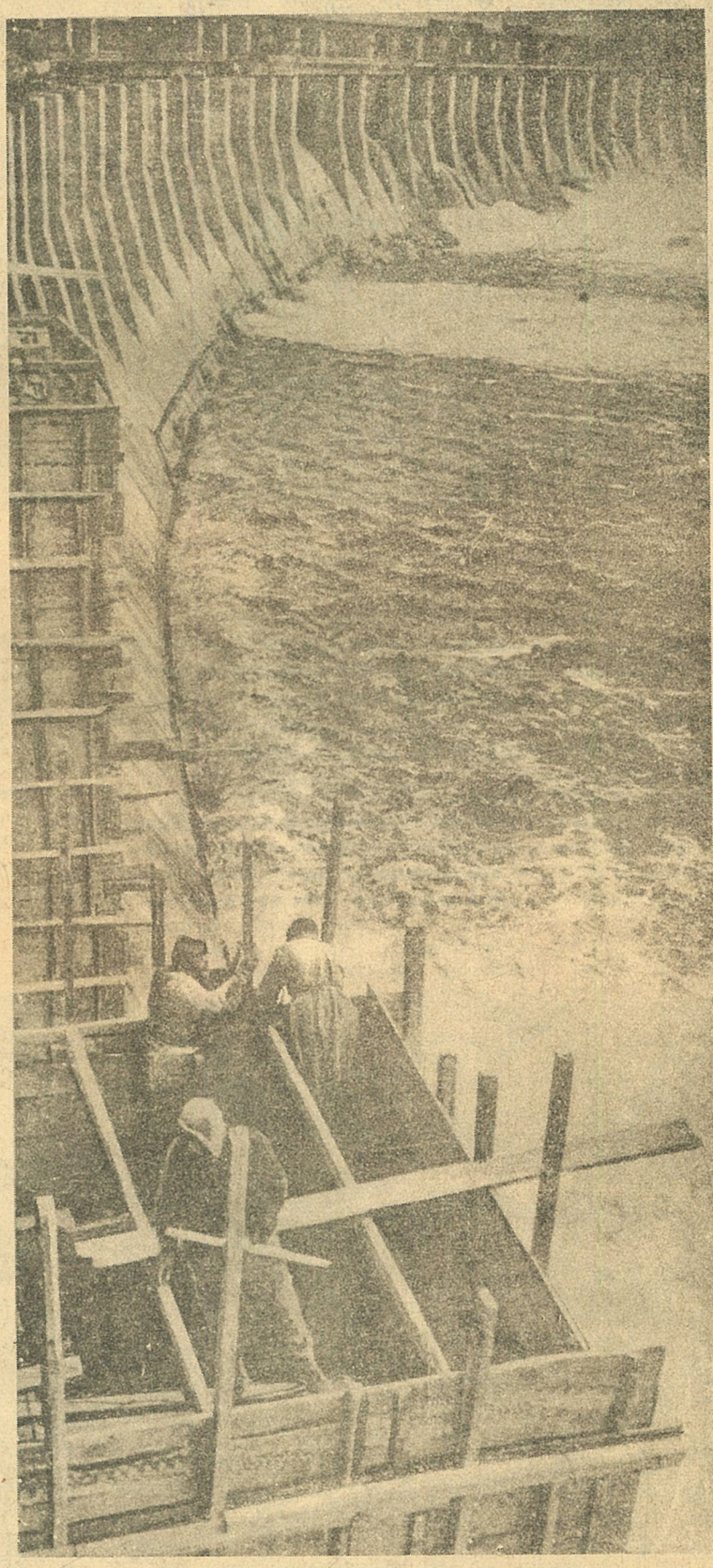
Забубоніла рейка. Над торцем електростанції на щоглі з'явився прапор.

— Прошу зайти в будку, — сказала Настя. — будемо підривати.

Настя ввійшла в будку остання. В тужмить почала труситись земля. Будка наша загула джмелиним басом. Від її стін із стогоном відскакувало каміння. Над Дніпром хвилями покотився гуркіт.

— Одинадцять, чотирнадцять, вісімнадцять... — лічила Настя, —двадцять чотири, двадцять сім...

Найгірше в роботі підривника, коли не вибухне хоч один заряд: поки не мине контрольний строк, ніхто не має права наближатися до місця вибухів.

Жваво йде на греблі укладання бетону.

Фото Г. Угриновича.

— П'ятдесят... всі!—промовила Настя. — Можна вийти.

Поспішають колгоспниці з кошами. Гудуть мотори кранів, пливуть над головами цебри, корита, ферми.

■

До води залишається півтора метра. Свердлять останні бурки. Вода пробивається назустріч свердлам і хльоскає горизонтальними фонтанами; вона збирається на дні забою і тече в Дніпро. Колгоспниці відкачують воду.

Рішуча година. З забою виносять усе начиння, навіть дошок не залишають Дніпру.

Настя востаннє перевіряє заряди. Підривник Поляков витирає рушником кінці шнурів.

Начальник робіт Павлов намагається приховати своє нетерпіння. Всі нервуються, але приховують своє хвилювання. Коли хоч частина зарядів не вибухне (а це в мокрому забої може статись)— замість тунелю утвориться маломістка свердловина. Настає мертва тиша. Стороннім наказують вийти. Настя і Поляков підпалюють шнур. Останньою виходить Настя.

— Готово! — з полегкістю каже Павлов.

Ховаємося під найближчим биком. Лічимо секунди. Але секунда здається дуже довгою. Минула остання чи ще ні? На годинник ніхто не дивиться — незручно виявляти своє нетерпіння й сумніви.

Рвонуло вітром і притисло до стінки. Далеко по річці прокотився шквал. Блискавки спалахують і гаснуть у воді.

— Товариші,—говорить Павлов, — ви непогано попрацювали сьогодні. Добре попрацювали! Дякую, товариші!

Він витирає спітніле чоло.

■

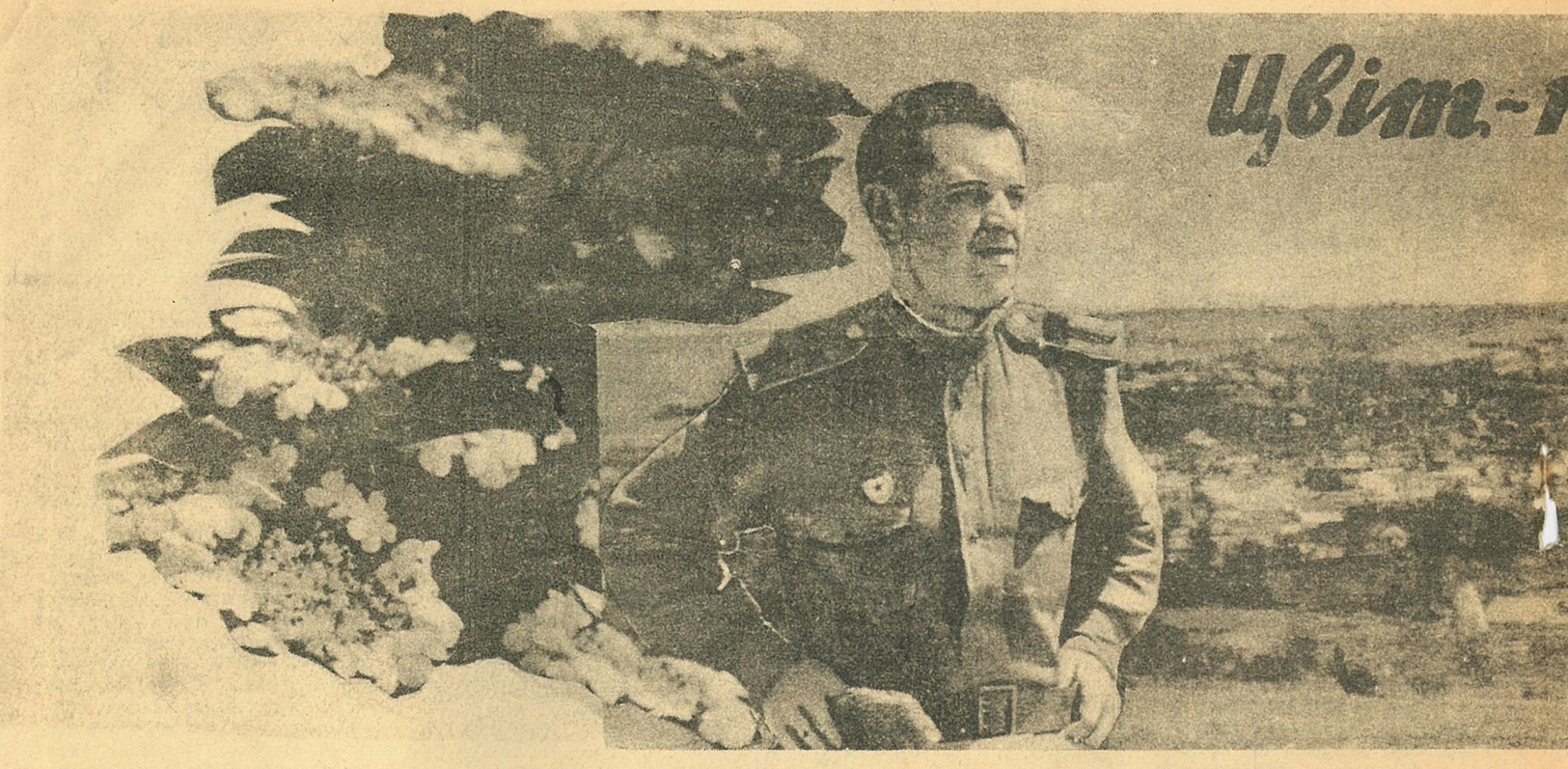
Пізніше інженер Кузнецов розповідав:

— Настя Баландіна, от що командує вибухами, — знаменита людина. 37 року скінчила підривний відділ Московського гірничого технікуму. Потім працювала в тайзі, підривала каміння для далекосхідних укріплень. Там і одружилась. Підривали вдвох з чоловіком. Коли чоловік пішов воювати, вона не витримала, залишила дітей з бабусею, а сама приїхала до нас на роботу. І ось— як бачите...

Могутні хвилі Дніпра знову беруться в шори. Вже близький день, коли над півднем України знову спалахне лампочка Ільїча. Її запалить нескорений, повний сил радянський народ-переможець.

Яків КАЛЬНИЦЬКИЙ.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Цвіт-

Нарис Олександра ІЛЬЧЕНКА

В диму боїв частенько згадував старшина Омельченко свою хату, рідний Ржищів, Дніпро і кручі.

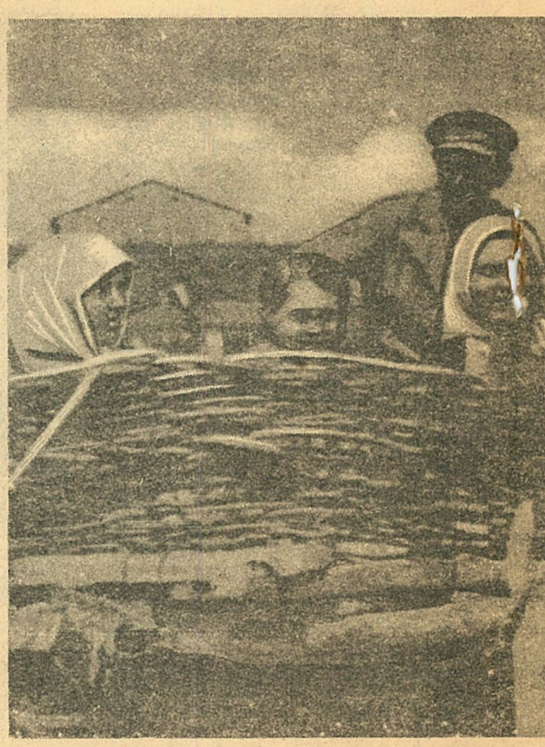
Коли хто в поході заспівував «Ой у лузі — червона калина», Григорій Омельченко немов на власні очі бачив — кущ калини в глибокім яру біля самої хати, білий цвіт, червоні кетяги, всюди пишне калинове гілля: по вгородах, на вулицях Ржищева, понад берегом. І ввижались солдатові в білім шумовинні цвіту обидві його дочки, синок, дружина. І знов — Дніпро, неосяжні простори правого берега, висоти, що про них говорив Шевченко:

Гори мої високії,
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакитні здалека...

Старшина інженерної розвідки велич рідної ріки згадував і побіля самого Берліна, форсуючи поганеньку річечку Шпрее. Коли командир спитав, хто сяде на весла в найпершому човні, який мав перебратись на західний бере Григорій Омельченко сказав тільки. — «Я на родився на Дніпрі...» — і пішов перший у всі дивізії і шістнадцять разів переправляв солд тів, бо добре вміє тримати в руках весло.

Всякий раз, коли Грицькові Денисови вручали священні для кожного радянськог воїна архушики з подяками Сталіна, ко старшина дізнавався, що нагороджено йо медаллю «За отвагу», а чи орденом Червон Зірки, чи орденом Червоного Прапора, він д

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

-калино, Україно, розцвітай.

Фотоілюстрації С. ХАЗАНА

й берег.
«Я на-
й у всій
солда-
сло.
нисовичу
янського
, коли
но його
Червоної
він ду-

мав про світлу годину остаточної перемоги, про повернення додому, про зустріч з родиною. І йому примрію вались щоразу інакші картини: то ввижалося, немов дружина з дітьми завмерли на порозі й од радощів не можуть промовити й слова, то всі вони з криком кидались до нього, і на дитячий галас вибігали сусіди на всій вулиці Папаніна. Але всякий раз, коли Грицькові бувало найтяжче, коли його немов би остаточно зморював тяжкий солдатський труд, він, завмираючи серцем, думав про ту щасливу мить, коли він, вступивши до рідної хати, покаже дітям нагороди й завітні аркушики з портретами Сталіна — і минала втома, бо та мить видавалась йому вершиною щастя.

Всякий раз мріялось по-іншому, але насправді сталось так.

Коли скінчилась війна, командування вирядило Григорія Денисовича Омельченка до Московського інженерного училища. По дорозі з Берліна в Москву він завернув до свого Ржищева, і встали перед очима всі принадні картини рідної сторони.

Багато є красот на землях України. Але чи не найпоетичніші простори простяглись саме тут — округ Ржищева, Ходорова, Переяслава й Канева. Недарма ж Тарас Шевченко саме в Ржищеві хотів придбати собі на старості літ затишну оселю: дім з вітряком, з повіткою, з трьома грушами, з великим городом, на якому мав завести садочок. Недарма ж ці краї оспівано і в віршах великого поета, і в піснях народу, і чимало художників уславили свої пензлі пейзажами, написаними коло цих берегів.

Милуючись рідним містечком, стояв старшина Омельченко на палубі. Ще не встиг пристати пароплав, ще обертається він, щоб зайти до берега проти течії, а Грицько, щоб ліпше бачити, встав на лаву біля самого борту. І вздрів його там із свого човна перевізник, Павло Степанович Поденко. Примружився старий та й придивляється до ставної постаті старшини: «Чи то, часом, не Грицько Омельченко прийшов з війни?»

Зустрічалися знайомі. Та хоч і дуже поспішав Грицько додому, з кожним треба було, привітавшись, зупинитись хоч на хвилинку. І в кожного розпитує старшина про свою сім'ю, про жінку, про трьох серденят — про Люсю, Валю, Віктора. — «Чи давно бачили моїх?» — питає він, спинившись біля воза.

А зійшовши на високу кручу, майже до самої хати, зняв старшина пілотку й завмер. Встав перед ним увесь Ржищів. І Дніпро згори. І калина, білий цвіт, по всьому обширі

Ой, червона калинонько
Білий цвіт,
Ти квітчаєш, повиваєш
Цілий світ.
Як малятко-немовлятко
Час купать,
Треба ягоди-калини
Наривать.
Умивайтесь, дівчатонька
Молоді,
Цвіт-калину розпускайте
По воді.
Ой рум'яні будуть личка
У дівчат,
Що калиною вмивались
Проти свят.
Частувала дівчинонька
Юнака, —
А ягода-калиновка
Ой гірка!
Ту гіркоту медом-трунком
Заливай,
Ще солодким поцілунком
Проганяй!
Ой, червона калинонько,
Білий цвіт,
Ти квітчаєш, повиваєш
Цілий світ.
Наша слава пролітає
З краю в край. —
Цвіт-калино, Україно,
Розцвітай!

Максим РИЛЬСЬКИЙ.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ТАТУ!

Отак зустріли діти старшину Грицька Омельченка.

Не встигши ввійти до хати, дізнався Грицько, що з Німеччини щойно повернулась його сестра: прибула до Ржищева — чи не на одному пароплаві з ним. Всі радощі — докупи. От і йдуть Омельченки вже всім сімейством до сестри, і все навкруг милує зір солдата: і афіша місцевого аматорського театру, яка сповіщає про виставу «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». І колгоспниці, що на підводах привезли молоко до маслозаводу. І два човни рибальського колгоспу, що повертаються з Дніпра до затоки, везучи багатий улов. І дівчата з ржищівської артілі вишивальниць, що вийшли з роботою в садочок.

Дуню Задорожну, яка всміхається до нього, він упізнав зразу. А ті двоє — щось не познаку. Невже ж це так повиростали Ольга Перевернут і Катря Жиленко? Ого! Та їм уже по п'ятнадцять літ!

Так і ходить по Ржищеву радянський солдат, що повернувся з фронту, і кожен вияв мирного життя радує його щире серце.

А коли довелось побувати й по довколишніх селах, то знову й знов бачив солдат, що не марно прокладав путь до Берліна, що за велику справу пролили кров його звитяжні товариші, бо вже спішать наші люди відновити все, що зруйнувала злочинна німецька рука, бо розцвітає наша славна Батьківщина, бо наша слава пролітає з краю в край по всьому світі.

Від села до села йдуть солдати з фронту.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Село Пивці

Чи не про затишне село Пивці писав колись Тарас Шевченко:

Іду я тихою ходою,
Дивлюсь — аж он передо мною
Неначе дива виринають.
Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак.
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють.
А долі сивий наш козак —
Дніпро з лугами вигравае...

Довкола села колосяться жита. Ярина зеленіє. Бучавіють в безкраїх садах гульки яблук та груш.

А в селі, надолужуючи перед жнивами, поспішають збудувати якнайбільше.

Відбудовують над ставом мурована конюшню, яку поруйнували німці. Каменярі — Нетреба Петро Оврамович та Куценко Степан Федорович стануть у жнива до іншої роботи, а тим часом дівчата й молодиці ледве встигають підносити їм цеглу.

Ставлять гуртом житло й Тетяні Никонівні Удовенко, а Оля, дочка, вже розповідає гостеві, як то воно добре житиметься в новій оселі.

До колгоспного шорника, Дмитра Степановича Семеняченка, прийшла ланкова Удовенко Катерина, але цього разу розмова в них — не про хомути, не про віжки та черезсідельники: прийде завтра вся ланка Катерини «толокою» мазати нову хату шорникові, бо все хазяйство

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Семеняченкове дотла сплюндрувала німота. Фашисти ж убили його зятя. Вони ж таки завезли на каторгу дочку. Від їхньої ж руки на фронті загинув смертю хоробрих син Дмитра Степановича. І тепер Галя, внучка, росте сиротою.

Гамірно пройшла толока в шорника. Дівчата й молодиці поки мазали, наспівались досхочу: — «А ми тую червону калину та й підніме-мо, а ми тую Україну та й звеселимо». А стали по роботі вмиватись, то за давнім звичаєм, як після такого важливого діла, добре таки облили водою, на щастя, хазяїна й хазяйку нової господи, і внучку, дев'ятилітню білявочку Галю. Старого шорника, розпустувавшись, мало не викупали в діжці з водою. А коли хильнули по чарці того, що поставив мазільницям, як заведено, гостинний хазяїн, згадали й про тих, хто далеко, й про тих, кого вже нема, то й поплакали. А трохи розвеселившись і пореготали, і в танець пішли. А Галочка, з вутятком у руках, сидить собі біля сковороди з ряскою та й дивиться — то на Катерину Вдовенко, що затинає гопака, то на свою новісіньку хату, куди вони вже незабаром перейдуть із чужої, то дослухається дівчинка до щирого слова подяки тим солдатам, які від Москви пройшли в напрямі на Берлін саме через це село, через Пивці, Ржищівського району, на Київщині:

— За здоров'я отого московського солдата, — каже одна з дівчат, — отого, Катерино, білявого, що ти його в той день напувала біля криниці.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Ходорів на Дніпрі

В жовтні 1943 року село Ходорів Ржищівського району було одним з пунктів, де точилися бої за Дніпро. На вулицях й околицях села були вириті окопи, з яких бійці Червоної Армії били ворога. На фото: член Військової Ради генерал-лейтенант М. С. Хрущов оглядає окопи в селі Ходорів.

З давніх давен уславилось містечко Ходорів на Дніпрі своєю красою, багатствами й хорошими людьми. Щоліта, немов на якому курорті, набиралось там приїжджого люду — з Києва, з Москви, а то й із самого Ленінграда. Краса природи вабила туди художників. Один з куточків Ходорова відбив на прекрасному офорті заслужений діяч мистецтв УРСР художник Михайло Дерегус.

Та в час війни стерли німці з лиця української землі поетичне містечко Ходорів. Вигнали геть усіх жителів, а коли змогли люди повернутись до своїх осель, нічого не знайшли на тім місці, де стояв Ходорів. Ось хата колгоспниці Марусенко, одна з чотирьох хат на березі, які лишились після німецького плюндрування.

Страшно горіло містечко, підпалене з усіх боків. Бачила пожежу рідного гнізда тільки Одарка Володимирівна Москаленко, мати контрадмірала Михайла Москаленка, червоноармійця Омелька Москаленка й загиблого на фронті Григорія Москаленка, стара мати, що

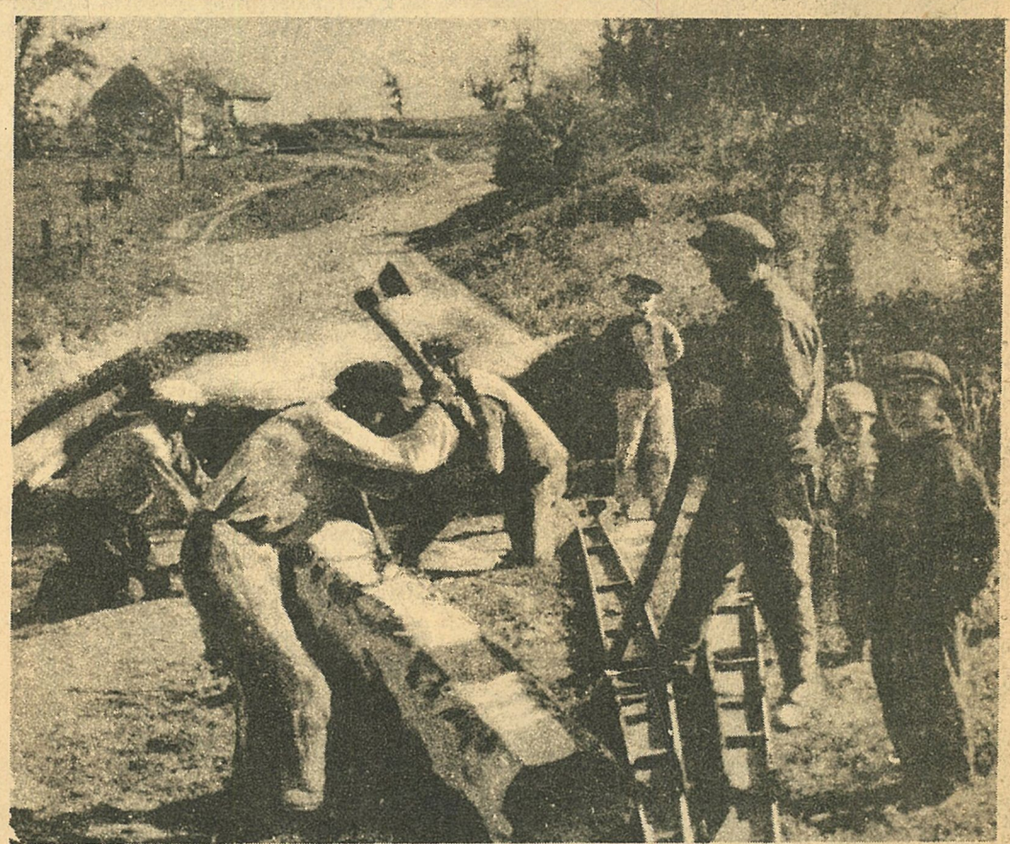
НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

сховалася в рідному селі з своїм чоловіком Захаром Артемовичем. Не схотіли старі люди йти з Ходорова світ за очі.

Як тільки доблесні війська Червоної Армії прогнали німців, жителі повернулись до Ходорова й почали господарювати на порожнім місці. По всіх ярах і схилах Ходорова виникли землянки. Дочка Одарки Володимирівни викопала собі житло в крутій кручі, на вершку гори, і в тій землянці в чепурної господині, в Євгенії Захарівни, так біло, чисто й любо, немов би, як кажуть, у віночку. На білій високій стіні — портрет сина, що загинув у боях за Латвію.

Чоловік Євгенії Захарівни, лейтенант Василь Бур'яненко, приїхавши в відпустку, після поранення під Кенігсбергом, застав дома вже й стіни нової хати, бо й по всьому Ходорову виростають одна по одній сотні хат.

Найкращим відпочинком після тяжкого труда війни стало для лейтенанта Бур'яненка будування власної господи. Орудуючи одною рукою, він ставить у хаті варисту піч.

Хатка виходить у Бур'яненків хоч і невеличка, але затишна й чепурна.

Оживає Ходорів. Люди будують хати, ставлять приміщення для колгоспного хазяйства, лагодять дороги, споруджують мости.

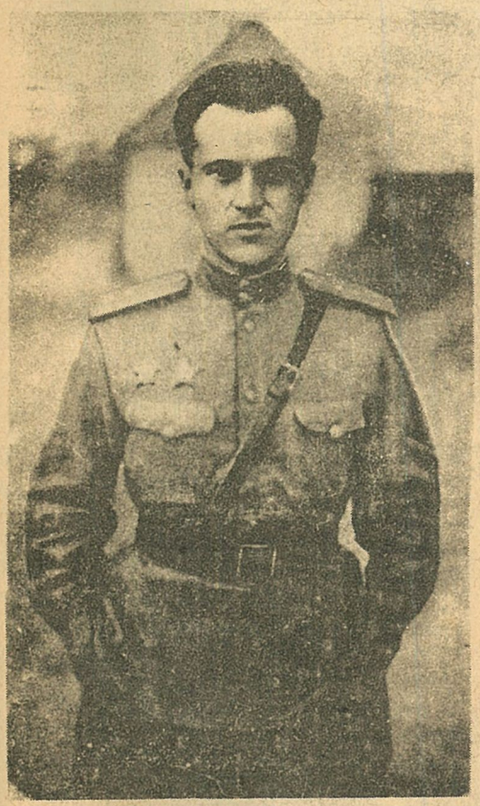
НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

З того боку Дніпра перевезли добрі дубові колоди.

От їх і возить на коровах Божко Ганна.

Не мине й кількох днів, як на дорозі поляже новий міст заходами майстрів колгоспу імені Тараса Шевченка: Шевченка Луки Федотовича, Гаращенка Явтуха Петровича, Ткаченка Йвана Федоровича та Гнатуші Хрисанфа Савича.

Збираються в колгоспі імені Шевченка розпочинати й будівництво нової школи. Німці зруйнували в селі хороший будинок середньої школи. А тепер дітвора покищо вчиться в страшних руїнах.. Крізь двері підвалу видно клас — у кімнаті з дугуватим склепінням. Зараз саме складають іспити учні школи: Марченко Йван, Марченко Галя, Джулай Віктор та Маценко Вячеслав.

Дивовижна школа притулилася в підвалах під руїнами колись розкішного палацу, в якому до війни містився дитячий будинок. В підвалах тої ж руїни перебуває тепер і правління колгоспу, й сільська рада, й усі комори. Колись у тому будинку проживало понад двісті дітей, що їх виховувала радянська держава. Довкола палацу шумів густий парк, сповнений дивними заморськими рослинами.

Самі пеньки та обгорілі стовбури стирчать довкола руїн. А самотній чорногуз сумно похилив голову на верховітті знищеного війною старого кедра.

Довкола руїн — могили бійців та командирів, що поклали свої голови в боях за Ходорів. Це могила капітана.

Самих боїв ходорівці не бачили, бо всі були у вигнанні й пережили таке ж страхіття по далеких селах.

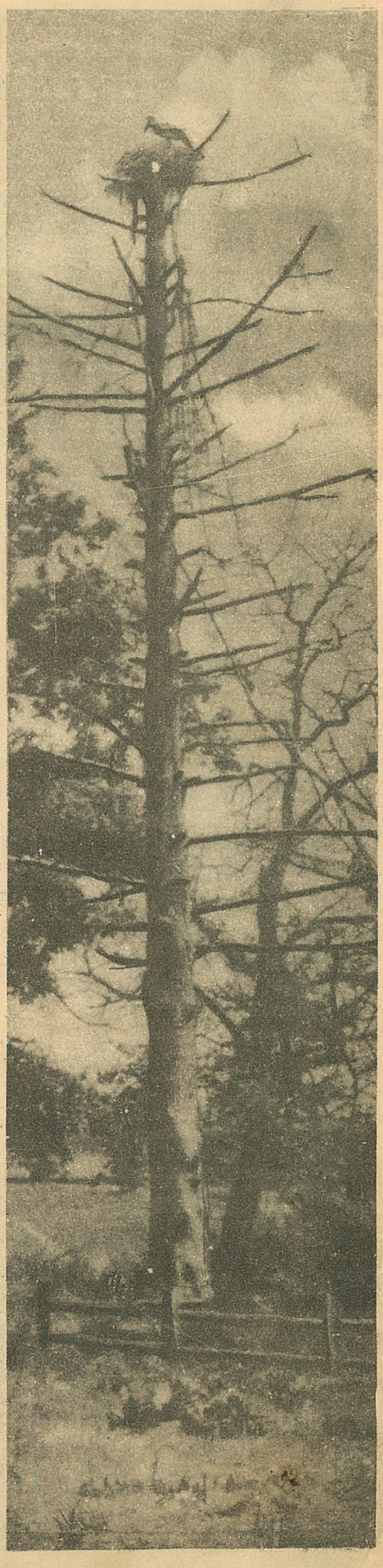
Бої за Ходорів і сусідній Букрин були затяжні та запеклі. Пам'яткою про це лишилась безліч підбитих танків, якими захрясли вулиці Ходорова. А про хід боїв тепер дізнаються у колгоспі імені Шевченка з листів, одержуваних з фронту від воїнів, що визволяли Ходорів. Листів таких надходить чимало.

Разом з іншими ходорівцями одержує листи й учителька Ніна Тарасівна Марусенко. Оце вона саме читає листа від людини, якої ніколи й у вічі не бачила, від капітана Степана Лукича Бухтяка (Польова пошта 28173-а). Уважно слухають лист — голова колгоспу Марченко, старий Микола Соломаха, колгоспник родом з Галичини, з Рави Руської, аж руку до вуха приставив, — слухають і ковалі колгоспу Оврам Арсенович Товмач та Василь Мокійович Синенко, слухають уважно, бо той капітан став усьому Ходорову знайомим та рідним чоловіком.

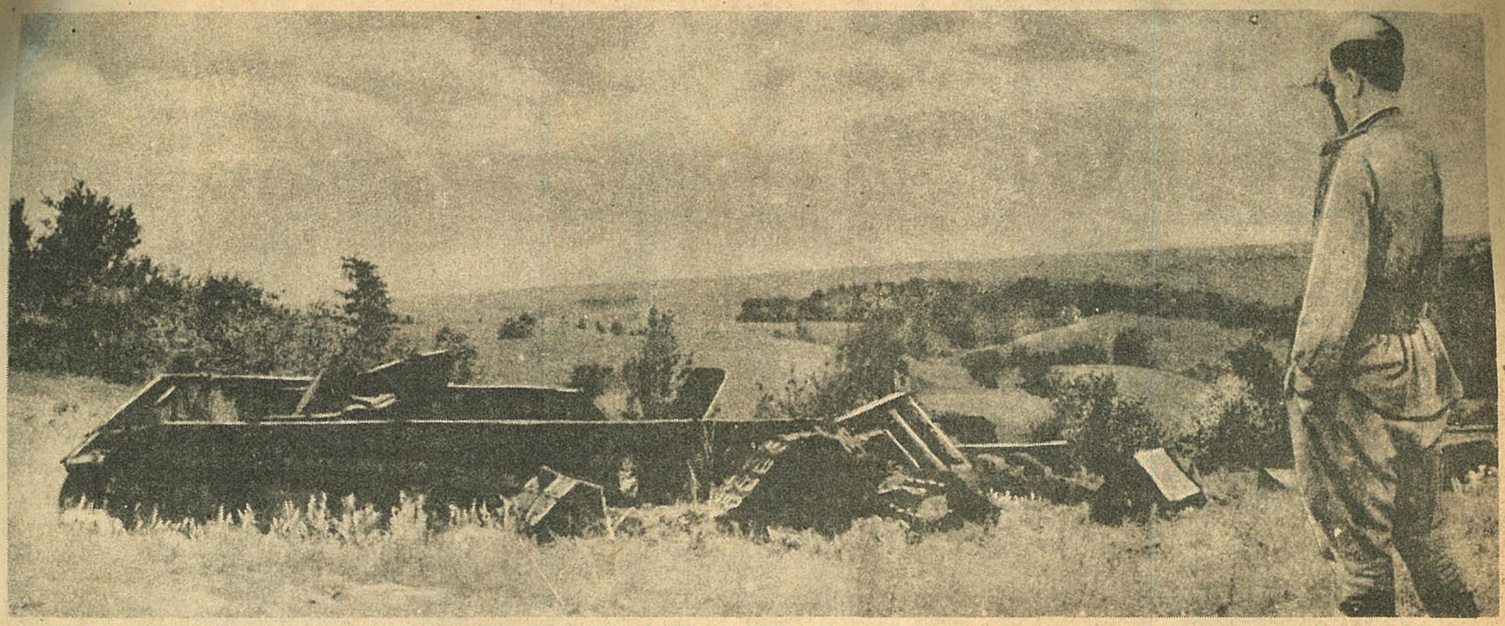
Ось він той капітан Бухтяк. Один із орденів Червоної Зірки (правий, якщо дивитись на фото) капітан одержав саме за Ходорів.

Листування почалося з того, що капітан Бухтяк надіслав до Ходорова листа — так,

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

взагалі до жителів містечка, якщо хто з них уцілів у війні. Йому відповіли. Листа колгоспників військова частина надрукувала в своїй газеті «Ленинское знамя» з такою приміткою: «Рядки цього листа нагадують нам про одну з найславніших сторінок історії нашої частини — битву на Дніпрі»...

«Коли ви прогнали німців і ми повернулись додому, на місці, де було наше село, ми застали попіл, вугілля й купи руїн. Прокляті німці дотла спалили наше село. Ми жили в ньому радісно й заможно. Працювали, вчились. Мали середню школу, клуб, дитячий будинок, лікарню, ветеринарну амбулаторію, колгоспні ферми, кілька крамниць. Усе це фашистські нелюди пустили за вітром.

Сьогодні ми раді сповістити вас, наші дорогі визволителі, що своє рідне село ми повернули до життя... Той із вас, хто з фронту завітає до нас, буде найдорожчим й найбажанішим гостем»...

Так бійці частини дізнались, як живуть ходорівські колгоспники. Капітан Бухтяк на цього листа відповів таке:

«Здрастуйте, Ніно Тарасівно!

Ваш лист, за який я вам дуже і дуже вдячний, як бачите, дійшов до мене... Повірите, я рахував дні, коли повинна була прийти відповідь на мій перший лист. Це була подія для мене й моїх товаришів. Адже в нас так багато зв'язано з вашим селом, з чудесним Дніпром, який в ті осінні дні 43 року червонів од людської крові»...

В одному з дальших листів капітан Бухтяк пише:

«Приємно було взнати, що знайшлась могила мого друга, Героя Радянського Союзу Михайла Самаріна... Його у нас усі знають і пам'ятають. Таких людей не забувають. Коли ми йшли з Дніпра на іншу ділянку фронту, то могилу його (з ним поруч були поховані майор Решетніков, старший лейтенант Власенко) ми привели в порядок, зробили напис... Ім'я Самаріна — святе для ходорівчан; адже він загинув у бою на підступах до вашого села. В нашій газеті тоді писали про нього: «Мине час. До цих країв повернеться життя, і щаслива мати назве його ймення свого першого сина. Українські дівчата покладуть вінок з найчудовіших квітів на могилу Героя Радянського Союзу Михайла Самаріна і тихого вечора заспівають:

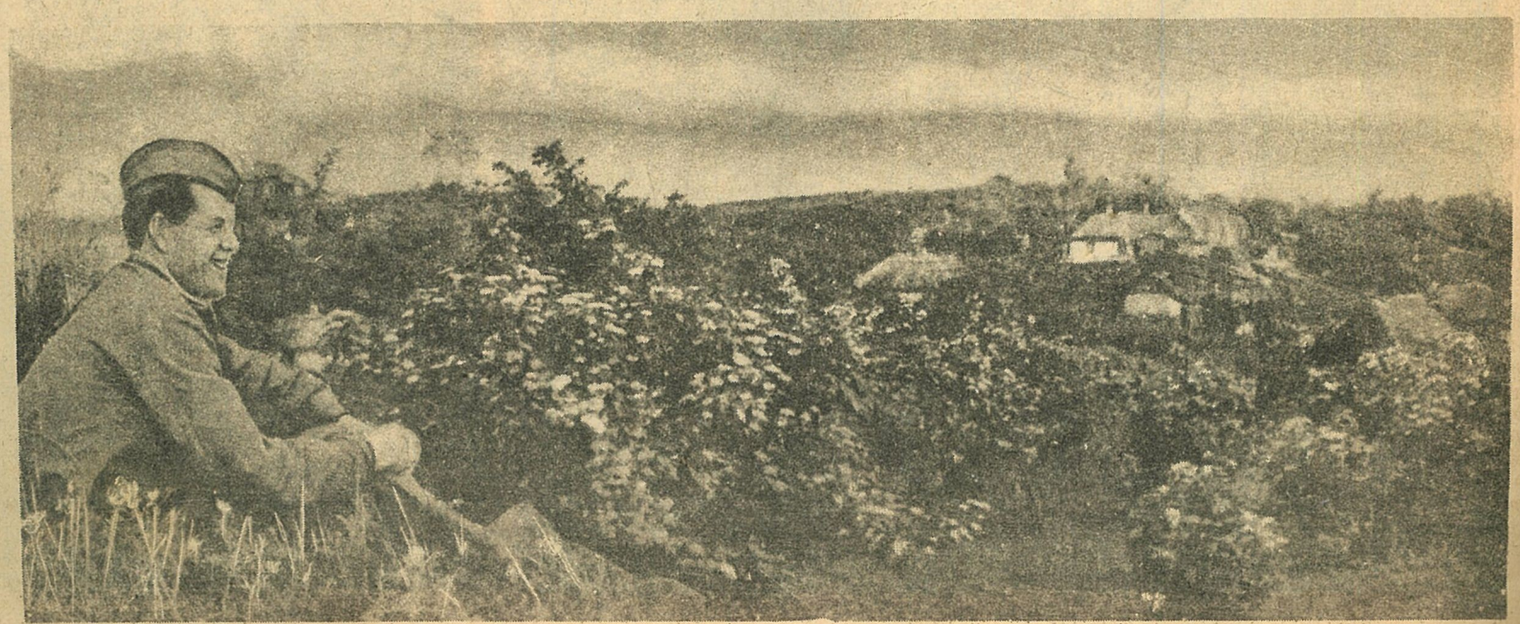
Кто погиб за Днепр, будет жить века,
Коль сражался он, как герой.

Не знаю, чи в моді у вас «Песнь о Днепре» Долматовського, з якої я процитував два рядки. Ми нею дуже захоплюємося. Чудова пісня! Якщо у вас є хор в школі, він повинен уміти виконувати «Пісню про Дніпро»...

Щирий привіт Раісі, Галі, Ніні Яковенко і всім жителям Ходорова... Бажаю вам щастя»..

А ось іще лист:

«Так і ждем вісточки з Ходорова — села, з яким у мене так багато зв'язано приємного й страшного. Власне ніде на фронті я не переживав таких почуттів, як в дні битви на Дніпрі за ваше село. Та це й зрозуміло, адже Дніпро — для кожного українця — це святиня серця, символ незламної волі до боротьби й перемоги над ворогом Тим більше, що не так далеко від місця нашої висадки на правому березі Дніпра — могила нашого незрівнянного дорогого Кобзаря України — Тараса Шевченка. Ніколи не забуду, як один російський хлопець — артилерист Степан Умнов, ведучи з самісінького берега (майже з води) вогонь по німцях, кричав: «За Днепр, за спокойный сон Тараса Шевченко, за Украину — огонь!» Скільки прекрасного й величного пережили ми в ті дні на Дніпрі!»

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Нині капітан Бухтяк, який пройшов з частиною, що звільнила Ходорів, далеко за Одер, повертається відвідати свою матусю — десь на селі біля Кам'янця-Подільського — й негайно вирушити на Дніпро, до Ходорова, щоб зустрітися з людьми, з якими заприятелював через листування, ще раз побачити крутий берег, до якого він пристав під лютим ворожим обстрілом у найпершому човні, разом з Героєм Радянського Союзу Михайлом Самаріним, ще раз побачити береги, на які першими ступили бійці майора Колованова та батарея старшого лейтенанта Муравйова, радянських офіцерів, які стали тут же, на Ходорівському плацдармі, Героями Радянського Союзу.

Купи розбитої техніки ще й досі красномовно говорять про кровопролитну битву всіх наших народів за українську ріку Дніпро.

Стоїть над колишнім полем бою біля Ходорова старшина розвідки Омельченко та й думку гадає про долю свого народу, що в дружбі з іншими, з народом російським — здобув своє щастя, волю й силу.

Дивиться Грицько Омельченко й на кущі калини, що прикрашають його рідний Ржищів, та й згадує свою путь до Берліна й ті трудні години, коли згадка про рідну калину додавала йому снаги й сміливості.

Збирається старшина Омельченко до Москви, до інженерного училища, прощається з дітьми і знову, вже в который раз, показує їм найдорожче, що він заробив у цій великій війні: чотири подяки товариша Сталіна, і одну поміж ними за Берлін, — чотири подяки вождя всіх радянських народів, подяки, які підтримали солдата в потрібну хвилину й допомогли йому завоювати Перемогу, завоювати мир для своїх дітей і для всього світу.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ПАРТИЗАНСЬКИЙ КРАЙ

АНАТОЛІЙ ШИЯН

1941 року, коли німці з боями просувалися в глиб нашої країни, група відважних більшовиків з семи чоловік розпочала боротьбу в тилу ворога. Після перших же вдалих операцій партизанський загін почав зростати. Найкращі, найсміливіші люди, віддані радянській владі, більшовицькій партії, йшли до лав народних месників.

Летіли під укіс ворожі ешелони з військовою технікою і живою силою противника, висаджувались у повітря залізничні і шосейні мости, знищувались німецькі гарнізони, старостати, комендатури. Все це робили партизани.

Німці жорстоко поводились з населенням, винищували села, розстрілювали, спалювали живцем людей, виганяли в рабство, глумились.

Та ніщо не могло зламати наш волелюбний радянський народ, який гаряче підтримував своїх захисників і допомагав їм, чим міг. Кращі його сини й дочки вступали до загонів.

Анатолій Шиян навесні 1943 року побував в тилу ворога, в партизанському з'єднанні Героя Радянського Союзу генерал-майора Олександра Сабурова.

На підставі зібраного матеріалу Анатолій Шиян написав книгу «Партизанський край».

Подаємо розділ з цієї книги.

У СЕЛІ ХРАПУНЬ

Сьогодні ми перебралися з лісу до села. Ранок ясний. Розцвіли маки, цвітуть гарбузи, кріп, золотоголові сонячники.

Як приємно дивитись на це все після тривалого перебування в лісі, де, крім цяточки неба в просвіті верховіть, не видно нічого. А тут — жита, галявини з рідкими дубами, сіножаті, річка, чиста і прозора.

У селі лишилось кілька хат, але людей не видно. Люди ще й досі живуть в куренях і навідуються сюди переважно вночі.

Наш курінь стоїть під дубом, над самісінькою водою. Поблизу від нас, на селянському подвір'ї, в наметах живуть Сабуров, Богатир.

Під старими берестками горить багаття. Куховар Сашко готує для генерал-майора й інших командирів обід. А поки звариться страва, він підходить до нас — закурити. Один із партизанів дістає тютюнові листки й тут же, на пеньку, кришить їх, як лапшу. Сашко з заздрістю дивиться на фінку:

— Такий ніж мені б пригодився. А то було в Стодоличах на операції: я ходжу по кімнаті, а під столом поліцай сидить. Я його не бачу, бо темно. А тоді він мене — хвать за ногу! Була б у мене фінка, я б його швидко прикончив, а то довелося... душити.

Закипіла страва, побігла на вогонь, і Сашко, як вихор, помчав до берестків.

Згодом прийшов Сабуров. Супроводжував його дід, Василь Омелянович Гайнович, високий, босий, не по літах рухливий. Живе він у лісі, а оце прийшов до села й зустрів партизанів. Як же не поговоріти з ними!

— Ну, скажіть... Де ви бачили! О! — і дід сплескував по-жіночому руками, хитав головою. — Ви послухайте, — звертався він до всіх присутніх, оглядаючи кожного бистрими й розумними очима. — Ви тільки послухайте: іду я житом, а господин начальник ідуть стежкою, забачили мене та й питають: — «Чого топчеш жито?» — Я кажу їм: — «Своє топчу». — «Все одно — не по-хазяйському». Їбо, не брешу. Ну, де ви бачили такого чоловіка? Ах, і начальник! Ах, справедлива душа! А знаєте, я ще одного начальника зустрічав. Ковпака... Може чули? Сидір Артемович Ковпак. Ай-яй, що за людина! Грав я йому на скрипці, а він ногою притопував. Ух, начальник! Спиртом мене частував.

— А що, діду, добра риба водиться в цій річці? — спитав Сабуров.

— Соми е, щуки е. Та я для вас нічого не пошкодую. Захисники-ізбавителі! — І дід хитав головою, сплескував знову руками. — Я сам воював з германцем ще в ту війну, миколаївську. Ото, ідуть германи, а ми, руські солдати: — «Пух, пух! В атаку! Ура! Бий!» — а вони й руки вгору. Ага, наша бере! А тепер якесь іродове плем'я. Жінок убивають, дітей убивають, хати палять... Заговорився. Ой, заговорився, а начальник рибки хотять. Наловлю! Сьогодні ж наловлю і принесу. Ай-яй, господин начальник: — «Не топчи, каже жита»! Ух, хазяїн! Ух, людина! Ще Ковпак—теж голова... То, скажу я вам, голова! — І дід виструнчився, як солдат, за всіма правилами старовинної муштри, козирнув Сабурову й пішов до лісу.

В обідню пору Сабурова відвідав мінер, Семен Петрович Мінєєв.

Він прилетів до партизанського з'єднання разом з своєю дружиною Клавдією Семенівною на кілька днів раніше від нас. Дружина його — теж мінер. Семен Петрович освітою—інженер-механік. В Червоній Армії — з перших днів. Воював під Москвою і Маріуполем. Відстоював Сталінград. Ми познайомилися з ним під час переходів. На одному з привалів Семен Петрович розповідав нам про своє недавне бойове минуле.

— Одного разу в наступ пішли моряки. Холод пекельний, а вони поскидали шинелі, ушанки, одягли червонофлотські бушлати, безкозирки і рушили через затоку Азовського моря на Маріуполь. Тільки стрічки розвіваються під вітром. І не можна подумати, що то вони в бій ідуть, бо той на гітарі грає, той на гармоні, а той на повний голос співає пісню. То був незабутній наступ. Німці відкрили по них нещадний вогонь, а моряки ідуть, а пісня наростає... Це була така психічна атака, що противник не витримав її.

Розповідав Семен Петрович і про Сталінград:

— Там ми для наших танків розчищали путь, розмінірували поля. Танк мчить, а ми на ньому. Кулі так і свистять, а вдарить у танк—аж усього тебе немов би током прошие. Тоді думав: не повернуся з бою. Багато моїх товаришів загинуло, а мене навіть не поранено.

Все це пригадалось мені зараз, коли я побачив високого, стрункого капітана Мінєєва, який, підійшовши до берестків, привітався з генерал-майором, а потім став йому доповідати.

— Вчора я виявив і знешкодив міну. Тол узяв повністю.

— Не треба рискувати, капітан, — попередив його Сабуров. — Підривайте міни.

— Шкода толу. Тол завжди пригодиться.

— Розумію, але наші міни — саморобні. Обережніше з ними. Здається, більшість з них поставлено так, що й розмінірувати їх неможливо.

— Я розмінірую. Дозвольте йти?

— Ідіть, але ще раз застерігаю — будьте обережні.

Приходила до Сабурова й Федора Борисівна Попович, принесла в кошулі чорниць.

— Хочу у вас запитати, — звернулась вона до Олександра Миколайовича, — чи можна вже нам з куренів до села перебиратися?

— Можна.

Старенька сіла на колодках і несподівано заплакала.

— Був у мене син, була в нього дружина, дітки; одному хлопчикові дев'ять літ, а другому — шість. Убили їх німці. Наскочили в село нежданно негадано. Я побігла до льоху, а син з жінкою та дітьми в засипану криницю вскочив. Ще й сусідських п'ятеро теж там заховались. Знайшов їх німець, повбивав... Дев'ять душ... А тепер куе зозуля в лісі, а мені все здається, що то мій син до мене прилітає. Слухаю я зозулю та гірко плачу.

Поруч Федори Борисівни сидить молода, років дев'ятнадцяти, Ніна Попович, у полотняній вишиваній сорочці, пов'язана хусткою. На шиї в дівчини кілька разків кольорового намиста.

— Заміж вийшла? — спитав у неї, жартуючи, Сабуров.

— Де там про заміж думати, — посміхнулась, червоніючи, Ніна.— Аби живій лишитись. І днюємо й ночуємо в куренях.

Сюди ж прийшли згодом чоловіки з хутора Вільї. Ватажком був у них Хомич Семен, високий, років під п'ятдесят, селянин з бистрими очима, що світились, як вогники, спід його густих насуплених брів. Разом з ним прибув на побачення до Сабурова вусатий червоношокий чоловік у полотняних, в обтяжку, штанах, в полотняній сорочці. На ногах, замість чобіт, були в нього новенькі, недавно сплетені личаки.

— Маємо товаришу начальник, до вас діло, — почав Хомич, витягши з кишені піджака дрібно списаний клаптик паперу, — зібралося вже нас тридцять шість чоловік. Всі тут вони записані. Всі хочуть бути партизанами. Є в нас гранат... три штуки, гвинтівка, та ще маємо одного коня. Прийшли оце, товаришу начальник, може допоможете? Зброї б нам і коней іще хоч би з парочку.

— Воюватимете?

— Будемо. Всі згодні, всі, кого тут записано.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

— А що ж вам німець зробив, що ви з ним збираєтеся воювати?

— Німець? — перепитав Хомич, і сині очі його спалахнули недобре під насупленими бровами. — Людей б'е, жінок б'е. Дітей у вогонь кидає, в річках топить. Немає нам життя, доки він тут ходитиме. Людина, коли вона не в партизанах, все одно що з заплющеними очима. Нічого їй не видно. Бродить по землі, як тінь. А партизанові світ ясніе. Хочемо бути партизанами.

— А що ти робив до війни? — поцікавився генерал-майор, оглядаючи ватажка.

— Був головою сільради у Вільї, а потім в цьому селі був, у Храпуні.

— Значить, воювати будете?

— Будемо. Тільки — зброї нам і коней.

Чутка, що в селі Храпунь стоять партизани, швидко рознеслась по куренях. З лісу приходили жінки й дівчата, приносили молоко, горнятка сметани, хліб, просили:

— Коли б ви, товариші, побули в селі, поки ми хліб зберемо, а то без вас дуже боязко.

Далеко десь пролунав вибух.

— Що це? — сполошилися відразу жінки, ладні вже бігти до лісу, та їх заспокоїв Сабуров.

— То наші партизани підривають міни.

З кошулями, повними чорниць, несміливо підходили босоногі діти. Пильно розглядали вони присутніх і соромились брати ласощі, якими частувала їх медсестра Дуся Коновалова. В обід на подвір'я, де жив комісар, якийсь селянин привів пару молодих воликів.

— Товаришу начальник, — просив він Богатиря, — це волики добрі. Барана ще дам у придачу, коби мені тільки корову вимінняти. У мене діток двоє, та німці брата вбили, а в нього—п'ятеро. Що ж я з ними робитиму? Всі отакі маленькі. Чим я їх годуватиму? Дуже-прошу вас, товаришу начальник.

— Добре. Я скажу нашому завгоспові. Він тобі зробить.

— Коли б не діти маленькі Семеро... молока просять, а молока нема. Їсти хочуть, а що я їм дам?

— Завтра приженуть сюди худобу і ми щось зробимо.

— Добре, товаришу начальник, я заночую. — І він, вклонившись, повів з двору свою худобу.

У полудень знову з'явився Василь Омелянович Гайнович, та не сам, а з дочкою, чорнявою, мов циганка, соромливою і тихою, наче квітка. Сам Василь Омелянович ніс козубень, на дні якого ворушилося щось живе, прикрите листям з лопухів, а в дочки теж була непорожня кошуля.

— Ах, начальники мої! — кричав він ще здалеку. — Хіба ж можна, щоб ви, такі товариші, та юшки не попробували? Коли б це мені скрипочка, то я б хіба такої вшкварив: тірлі, лі-лі, лі-лі, лі-лі... — І він підтанцьовуючи підійшов до Сабурова. — Яка рибка водиться! Ах, господин начальник, я вельми радий. Я такий радий, що ви прибули до нашого села, що ми вже, нарешті, виберемося з куренів та житимемо в своїх хатках. Ану, Текле, — батько значуще глянув на дочку, — давай господину начальникові посилочку. Це моя стара приготувала. «Понеси, — каже, — дочко, їм масла грудку та сметанки доброї»... Я й сам був солдатом. В Карпатах воював з германом. Почуємо команду: «Вперед!» Ах, боже мій... Всього було. А тепер би оце скрипочку ричі-чі, ри-чі-чі-чі!.. Візьми його барабан! Ах, господин начальник, я про вас моїй бабі розповідаю, а вона, стара моя, дурна, не повірила. Каже мені «брешеш». А сама посилочку лаштує. Давай же Текле, давай материн гостинець для наших начальників на здоров'ячко.

Дівчина несміливо передала кошулю Сашкові, а той, вийнявши передачу, поклав її тут же на столі під берестками.

— Скрипку хочеш? — спитав Сабуров, і очі в старого засяяли.

— Ах, начальник! Ах, дорогий господин начальник! — Він навіть козубень свій поставив на землю і там спід лопуха заворушилося щось чорне, вусате. — Та скрипка мені он як потрібна! І скрипка, і волик. Хоч би одного мені волика. Німці були, забрали. І тепер немає чим ані дров привезти, ані сіна, ані городини.

— Дамо тобі вола! — пообіцяв Сабуров, і старий аж руками сплеснув:

— Ах, начальник!

— І скрипку дістанемо. Колись, мабуть, грав на весіллях?

— А грав... Ой, грав. І чарка мені перша, і почот від людей — і Василь Омелянович навіть заспівав:

Ох, я на лотошке катаюсь,
А под лотошкой вода...

— Всього бувало. Ах, господин начальник, волика б мені...

— Дамо записочку. Завтра прийдеш, забереш вола.

— А коли б мені скрипку, врізав би я вам тірлі-лі-лі, лі-лі, лі-лі. Ой, забув! — скрикнув він, немов ужалений, — стара голова! Дурна голова! Я ж вам на юшку приніс... Таке містечко знаю, де вони водяться. Сам зловив... Живий...

І він витяг спід лопухового листя сома.

— Оце на вечерю юшка буде! — сказав вдоволений Сашко, не гірше Василя Омеляновича схопивши сома біля голови.

— Ти ж посудинку звільни, — нагадав йому рибалка, показуючи на горнятко з маслом, — хай Текля забере та однесе матері.

Текля була вдягнена бідно, і Сабуров наказав для неї і для її матері видати на сорочки полотна.

— Дякуй, Текле, дякуй господинові начальнику! — кричав батько, і дівчина, почервонівши, тихо промовила:

— Спасибі вам, — і одвела очі, засоромившись вкрай.

— А тепер іди звідси. Скажеш матері: «Батько загуляв трошки». — І рибалка витяг з кишені пляшку пекучої, мов вогонь, дими ки. — Вип'ю з господином начальником. Який чоловік!.. Ах, який чоловік! Ще Ковпак проходив тут. Десь його хлопці підбили танку німецьку. Я їм кажу, їй-бо не брешу... Кажу: — «Хочете, візьму волі — тоді в мене добрі волики були — візьму, кажу, воли та й доставлю вам куди накажете». Ну, хлопці мені не радять. Хай, мовляв, лежить, вона вже негодяща. А мені самому інтересно глянути зблизька на ту машину. Підходжу, а біля тієї танки валяється офіцерська голова. Подивився я та й думаю: «Мати твоя бараболя!» Їй-бо, не брешу.

Дід хильнув димку і після першої ж чарки швидко сп'янів. Став іще веселіший. Він зривався з місця, наче йому було не сімдесят п'ять, а вісімнадцять літ, показував, як руські солдати йшли в атаку, билися в рукопашнім бою з німецькими. В ці хвилини дідові очі виблискували неймовірною лютістю, та огонь цей відразу потухав, коли він згадував про скрипку:

— Ах, нема... заграв би я вам. Ух, заграв би, господин начальник, — і, глянувши на сонце, що схилялось до лісу, він по-молодечому схопився на ноги. — Піду, а то моя стара буде гримати. Спасибі за все. Не забуду... Ніколи не забуду.

На вулиці з'явився вершник. Він круто спинив коня і, не прив'язуючи його, побіг понад берегом до груші, під якою сидів Олександр Сабуров. Гінець хвилювався.

— Товаришу генерал-майор, сталось нещастя. Капітан, а з ним ще один автоматник наскочили на міну.

— Мінеєв? — перепитав Сабуров. — Мінеєв підірвався?

— Не знаю його прізвища. Капітанські погони на ньому.

— Ну, він же, він, я ж попереджав, я ж говорив. Пропав хлопець. Обох на смерть?

— Живі, тільки поранені тяжко. Автоматникові ноги побило, а капітанові — груди. Везуть їх зараз обох до Федорова.

Ми не бачили автоматника. Його доставили, мабуть, раніше, але ми помітили згодом на дорозі пару волів, що їх поганяв партизанський пекар. На возі лежав укритий рядниною капітан Мінеєв. З нами був лікар. Він спинив волів. Одежа на капітані була порвана, а тіло густо посічене осколками мін. З ран сочилась свіжа тепла кров. Права брова розбита. Око запливло кров'ю — може воно пошкоджене... Мінеєв дрижить від холоду, вгадує нас по голосу, говорить:

— Це нічого, нічого.

Лікар Вилеток відкриває йому повіко, і Мінеєв мимо волі скрикує.

— Око ціле, — заспокоює лікар. — Через два тижні, капітан, будете здорові.

— Нічого... Я вистою!

Його знову прикрили ряднинною й повезли до лісу, де в палатках з парашутів розміщувано поранених партизанів.

Через два дні ми зайшли до медсанбату — провідати інженера. Почував він себе добре, запропонував навіть зіграти партію в шахи, але Клавдія Семенівна, що доглядала його разом з медсестрою, відрадила.

— Ще в тебе температура підвищена. Не можна, потерпи.

— Трапиться ж таке, — говорив Семен Петрович, позираючи на нас лівим оком, бо праве було забинтоване. — Їдемо дорогою, а дорога залита водою. Раптом чую—зашипіло в коня під копитом. Я вже знав, що це таке. Майнула тоді думка: кінець! Не пам'ятаю, як злетів з сідла, а коли впав на землю, опритомнів. Бачу автоматник Кожем'яха повзе до мене й кричить:

— Бережись коня!

Я згаряча підвівся, скинув з себе гімнастьорку, роззув чобіт, а тут кінь суне на мене, хитається. Ось-ось упаде, бо йому одірвало ногу і половину голови. Знаю, що треба мені відповзти, а я навіть поворухнутись не можу Кінь упав поблизу. Підбіг до нас якийсь чоловік, обмив мені обличчя, повів до себе. Пройшов я з ним метрів сімсот, сів у дворі, зняв іще один чобіт, а тоді стало мені млосно і я ліг...

Ви ж розумієте, міни поставлено, а мінера того нема, виїхав на операцію. Слідів ніяких, реєстрації ніякої. От і натрапили. Добре, хоч голови не позбувся.

А через кілька днів, спираючись на палицю, капітан прийшов до Сабурова і приніс зроблену ним модель нової міни.

— Німці, припустімо, прогнали порожняк, і він не підірвався, значить, міна нема. А ця конструкція, як бачите, дуже проста. Вона дасть можливість нам ставити міну на будьякий ешелон — другий п'ятий чи десятий. Дев'ять пройде, а десятий обов'язково полетить під насип.

Сабуров дуже зацікавився цим ділом і гаряче взявся допомогти капітанові, бо його винахід розкривав нові можливості партизанських дій на залізниці і на шосейних шляхах.

— Прекрасно! — говорив Олександр Миколайович, розглядаючи модель.

— Ці міни ми й самі можемо легко робити. Мінірувати слід відразу великі дільниці, щоб паралізувати надовго залізницю або й зовсім вивести з ладу.

— Добре, дуже добре.

— А дайте, дайте мені модель. У мене зараз виникла думка! — І капітан, забравши з рук Сабурова конструкцію міни, пошкутильгав до своєї палатки.

Сабуров подивився йому вслід, сказав:

— Такого парня мало не втратили! Світла голова. Молодець!

В хаті, де, крім стола і дерев'яних ослонів, не було нічого, сидів генерал-майор, чекаючи на командирів, з якими він сьогодні розроблятиме план бойової операції.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НА ПОЛІ БОЮ

Стоять полукіпки зчорнілі,
Рядами складені давно.
Розкидані та обгорілі,
Заплетені в спіраль Бруно.

Десь німець утіка за Одер —
Тісний тепер для нього світ.
Стернею йде полк-господар,
Розплутує колючий дріт.

Снопи з полукіпка у січні
Під руки взяв — до току в путь.
Хоч колос чорний — віковічні
Із нього зерна проростуть.

Петро ДОРОШКО.

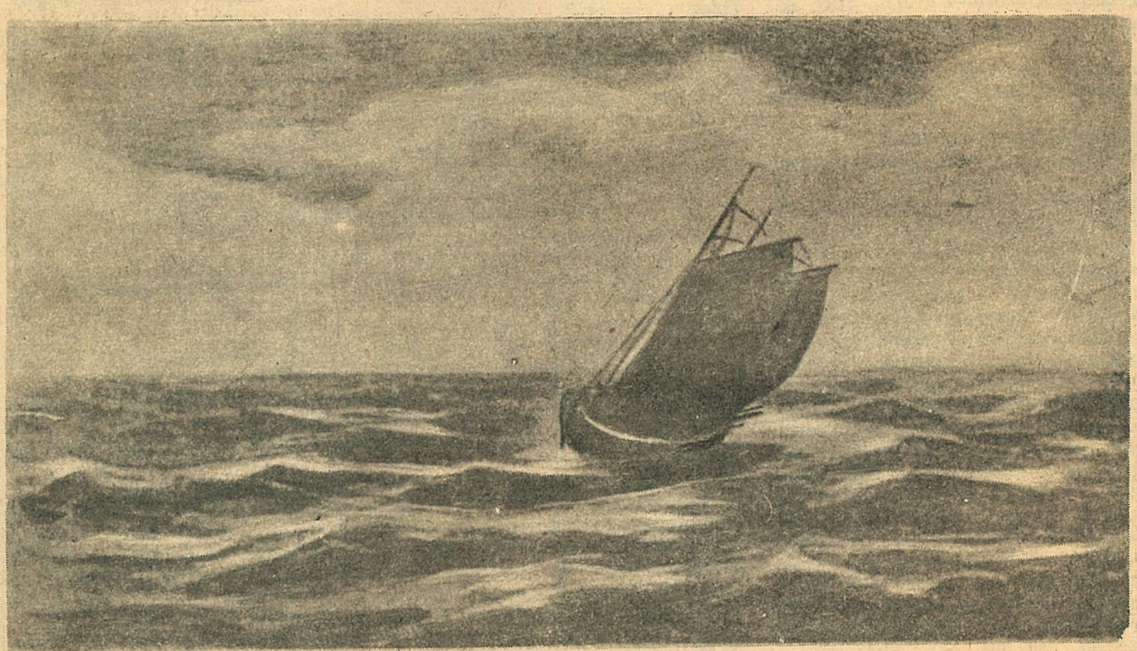
Р. Г. СУДКОВСЬКИЙ

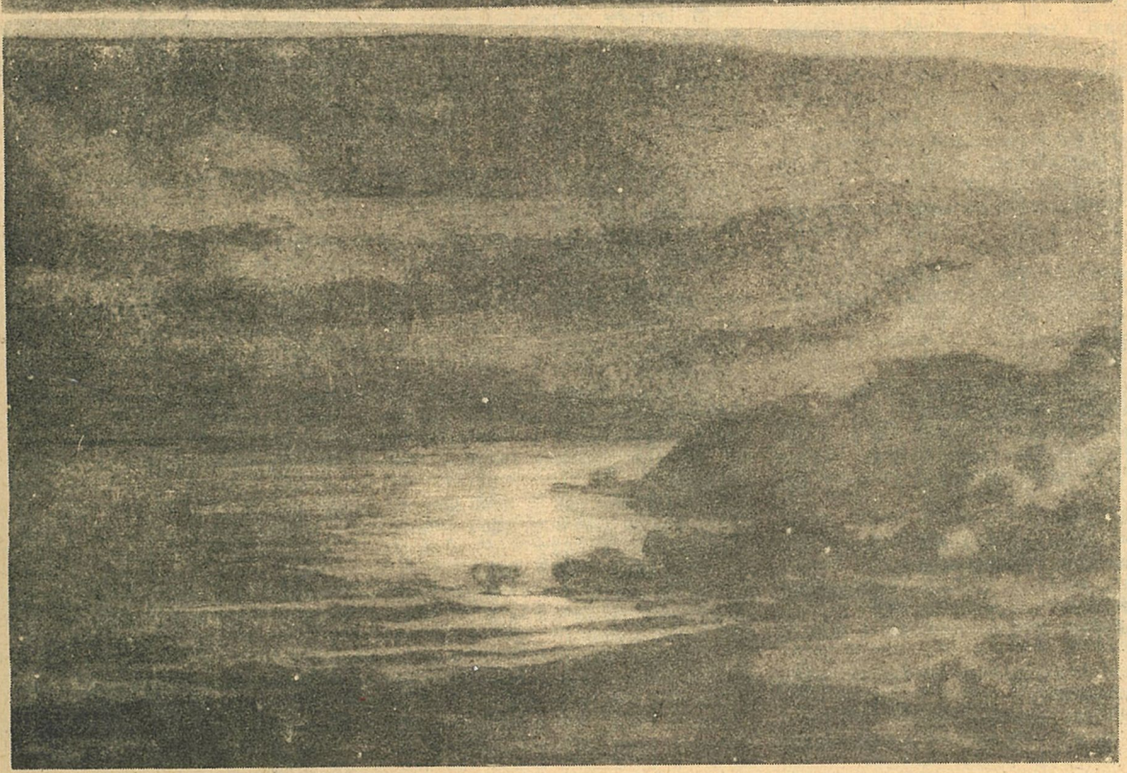
(До шестидесятиліття з дня смерті)

Серед видатних художників Південної України, які присвятили свою діяльність змалюванню Чорного моря, його узбережжя та лиманів, одно з перших місць займає Руфин Гаврилович Судковський (1850—1885).

Походячи з старої очаківської сім'ї, зв'язаної з краєм ще від часу переходу його до Росії від Туреччини, Р. Судковський з дитинства тонко сприймав враження довколишньої природи — картин Дніпробузького лиману, Чорного моря. Це спрямувало його освіту. Почуваючи непереможний потяг до малювання, він залишив середню школу в Херсоні й сімнадцяти років вступив студентом до Петербурзької Академії Мистецтв з рекомендацією від славетного мариніста І. Айвазовського. За час навчання в Академії Руфин Судковський одержав три срібні медалі. Тяжка хвороба не дала художникові змоги перебути в Академії повний курс, і Судковський через чотири роки примушений був повернутись на південь в Очаків. Тут він продовжував малювати, і за картину «Буря під Очаковом» Академія 1873 року присудила йому «на

знак особливого винятку й приклад іншим» диплом на звання класного художника.

Згодом він одержав звання художника І ступеня.

Невтомна праця й подорожі з навчальною метою в Західну Європу сприяли розвиткові його могутнього таланту. Свої картини він з великим успіхом виставляв в Антверпені, в Москві, в Петербурзі, в Миколаєві, в Одесі і востаннє — в Києві, усюди викликаючи захоплення. Академія, нарешті, присудила йому звання академіка.

Судковського дехто ставить вище за Айвазовського, який, провіщаючи йому славу ще до вступу художника до Академії, був вражений його картиною «Мертвий штиль» і в тіснім гуртку знайомих визнав перемогу молодого мариніста над собою.

Картина ця й справді — один з шедеврів художника по вмінню його передати прозорість води й повітря.

В художній спадщині Судковського є чимало картин, що пов'язують його творчість з Україною. У нього є український пейзаж, численні малюнки Дніпра, Буга. Вмінням передати відтінки повітря він нагадує нашого слобожанського художника С. І. Васильківського.

Слід згадати велике вміння Судковського передати початок морської бурі чи її кінець, ті рухи природи, що характеризують переходи від одного її етапу в інший. Не один раз спиняючись на цих сюжетах, художник завжди уникав одноманітності, і це свідчить про його видатний талант.

Помер Судковський молодим, усього на 35 році життя. Його поховано в Очакові на військовому кладовищі.

Дмитро ТКАЧЕНКО.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

НОВІ ДОКУМЕНТИ КАРПЕНКА-КАРОГО ТА БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Московський літератор Георгій Шипов дав змогу співробітникам журналу «Україна» ознайомитися з невідомими досі документами Карпенка-Карого та Бориса Грінченка, які він 1944 року придбав у місті Орську.

Документи названих письменників зібрані в окремі два томи і являють собою листи їх до «Общества Русских драматических писателей и оперных композиторов» з часу вступу обох письменників до цього товариства і аж до смерті кожного з них.

Перший лист Карпенка-Карого датовано 4 лютого 1897 року, а останній — 2 червня 1907 року — за чотири місяці до смерті письменника. Всього ж у томі 52 листи письменника, засвідчена нотаріусом копія його заповіту, список творів, зроблений його рукою та дві телеграми. Крім того, в збірці — шість листів дружини драматурга — Софії Тобілевич.

Листування Бориса Грінченка починається 30 жовтня 1895 року і закінчується 25 квітня 1909 року. Том містить тридцять п'ять листів та одну листівку письменника і засвідчену копію його заповіту, а також один лист його дружини Марії Грінченко після смерті письменника.

«Общество драматических писателей» було установою, що охороняла авторські права; в функції його входило також збирання відсотків з вистав на користь автора. Звідси зрозуміло, що листування це має в основному діловий характер. Письменники реєструють появу чи написання нових своїх драматичних творів і дають розпорядження і вказівки про перекази належних їм гонорарних сум. Отже, ці документи дають більш-менш яскраві свідчення про матеріальні умови, в яких жили українські письменники в дореволюційні часи.

Перший свій гонорар драматурга Борис Грінченко одержав 8 лютого 1898 року в сумі 64 карбованці. Через рік—19 травня 1899 року йому надіслано ще сорок чотири карбованці і знов таки через рік ще п'ятдесят сім карбованців. Це були саме ті роки, коли Грінченко жив у Чернігові, розвиваючи свою видавничу діяльність, на яку йшли всі його заробітки й заощадження. В Чернігові він видав п'ятдесят книжок. Якщо взяти до уваги, що ніякої допомоги він нізвідки і ні від кого не одержував, то слід визнати, що малі гроші, які він мав, не стояли йому на перешкоді до великого і славного діла.

Зрозуміла річ, гонорар Карпенка-Карого, як фахівця-драматурга, був багато значніший: за 1899 рік він одержав надходжень 971 карбованець, за 1900 рік — 2.309, і така сума не спадала до самої його смерті. І це не дивно, бо на той час він був уже автором багатьох п'єс, які йшли на просторі всієї України й Росії. Крім того, він мав переробки п'єс, зроблених спеціально для найбільших в той час українських театрів Саксаганського і Садовського.

Як видно з листування, ці переробки зв'язані з певними прикрими подіями в житті Карпенка-Карого і на них ми зупинимося окремо.

В списку, надісланому Карпенком-Карим до Товариства при листі від 23 лютого 1897 р., вони зазначені під номерами десятим та одинадцятим з такими назвами:

«Суженого конем не об'їдеш» из пьесы Эркмана-Шатриана «Наш друг Фриц», редакция Карпенка-Карого.

«Гуцули», драма в 4 д. 8 картинах из польской пиесы Корженевского «Карпацы Гурале». (эту пиесу кто-то переписал и, назвав ее «Помста гуцула», цензоровал»).

Але вже 22 травня 1897 року він пише до Товариства такого листа:

«Литературною собственностью я признаю только оригинальные мои произведения; между тем, в список моих драм и комедий по недоразумению вошли две пиесы «Суженого конем не об'їдеш» (не то перевод, не то переделка из пиесы «Друг Фриц» и «Гуцули» из пиесы «Карпацы Гурале»).

«Во избежание упреков как обществу, так и мне, в неправильном пользовании авторским гонораром, я отказываюсь от своих авторских прав на вышеуказанные пиесы и покорнейше прошу: из'ять их из списков моих пиес, подлежащих оплате за представление на сцене и о распоряжении своем по этому моему заявлению известить меня в Кременчуг, Полтав. губ., летний театр Пашковского».

В наші часи і переклади, і переробки підлягають оплаті, і за перекладачами зберігаються права на одержання відрахувань з спектаклів, але тоді ці питання, як видно з дальшого, були не унормовані, і Карпенкові-Карому закинули, не зважаючи на його лист до Товариства, намагання скористатися з чужої власності. Це видно з листа самого письменника, датованого 3 червня того ж 1897 року до Товариства:

«В № 130 газеты «Мировые Отголоски» помещена статья под названием «Драматурги-хищники»; в число хищников попал и я за то, что редактировал «Суженого конем не об'їдеш».

«Вследствие этого я не желаю за эту пиесу получать авторского вознаграждения, так как эта пиеса и «Гуцули» действительно не могут считаться моею литературною собственностью.

«Заслужить название хищника — для меня очень обидно, так как я ничего не похищал и все мои пиесы оригинальны — за исключением этих двух редакций, за которые до сих пор я ни от кого авторского вознаграждения не получал и теперь внес их в список необдуманно.

«Вот почему я желаю и теперь исключить упомянутые пиесы из списка моих оригинальных пиес, за которые я, не краснея, могу получать вознаграждение; тем более, что пиесы «Суженого» и «Гуцули» — почти никто не играл до сих пор, за исключением Саксаганского и Садовского.

«Прошу уважить мою просьбу.

«Вместо этих двух калек в непродолжительном времени, если цензура разрешит, в каталоги поступят две новые оригинальные пиесы мои: «Чумаки» и «Понад Дніпром».

«Кроме этого, цензура не разрешила мне две капитальные драмы, вполне оригинальные: «Пидпанки» и «Сербин».

«Имея такое большое количество оригинальных пиес, мне совсем не пристало числиться в списках «хищников».

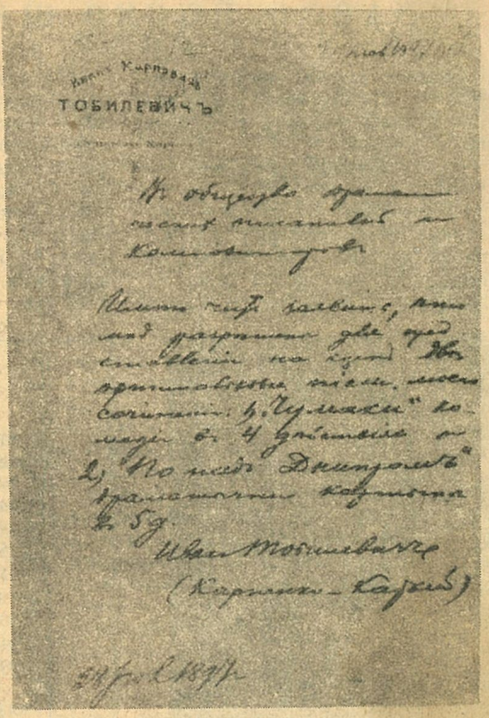
«Еще раз прошу вычеркнуть «Суженого» и «Гуцули» из каталога».

З листування Карпенка-Карого з Товариством довідуємося ще про одну цікаву річ, зв'язану з його оцінкою власних творів та стану українських театрів на той час. Цей лист датовано 3 липня 1904 року. Ось його зміст:

«Есть несколько новейших моих драм и комедий, выполнение которых совсем не под силу множеству **мелких малорусских** трупп и они, ставя их на сцену, **дискредитируют** достоинство этих пиес; поэтому я бы хотел, чтобы эти сложные пиесы, требующие хорошего ансамбля, ставились **только с моего особого разрешения** на провинции и в столицах. Вследствие чего покорнейше прошу сделать распоряжение, через агентов, об охранении от постановки всеми труппами, кроме той, где я нахожусь и кому дам разрешение — следующих моих пиес: «Гандзя», драма в 5 д., «Прислужники», драма в 5 д., «Суєта», комедія в 4 д., «Житейське море», комедія в 4 д. О распоряжении своем прошу меня уведомить».

В документах зберігся лист дружини письменника Софії Тобілевич, зв'язаний з цим розпорядженням Карпенка-Карого. 16 листопада 1908 року С. Тобілевич пише:

«Покойный мой муж Иван Карпович всегда тешил себя надеждой, что последние его пиесы: «Гандзя», «Суєта» и «Житейське море» будут представлены перед столичной публикой в исполнении наилучшей украинской труппы

Тобилевичъ

Саксаганского и Садовского, — в которой он и сам играл, — а после уже думал разрешить всем второстепенным труппам. Он постоянно по этой причине отказывал всем, утверждая, что слабое — нехудожественное исполнение уничтожит вкрай все красоты его произведений и погубят их во мнении общества и печати столичной, — тогда уже незачем будет и ехать!

«Его мечтам не суждено было сбыться...

«В скором времени Садовский со своей труппой думает побывать в Москве и Петербурге, а потому я думаю, что будет неосновательно с моей стороны снимать запрещение — разве только для любителей — и то на один раз.

«Что касается второго пункта Вашего письма, то я вполне согласна с Вами, что следует включить в список сочинений моего мужа др. «Мазепа» 6 д., так как я свидетельствую, что пиеса эта написана им. Вся техническая постройка и стилистическая отделка принадлежит перу покойного.

«Сюжет был заимствован первоначально, а потом от него не осталось и следа, но это побудило мужа подписаться никому неизвестным именем Тугая. Я полагаю, что разоблачение псевдонима пусть будет известно только Вам, а на афишах перед публикой пусть останется псевдоним **Тугая**. — Кроме того, внести в каталог и «Суженого конем не об'їдеш» — переделку из Эркмана-Шатриана: «Наш друг Фриц».

«К числу моих переводов прибавьте др. «Гуцули» Корженевского (из польского оригинала: «Карпассу горалль») и драму: «Ганнуся» Гауптмана — «Ганнелэ».

Авторська заборона на постановку п'єс Карпенка-Карого «Суєта», «Гандзя» та «Житейське море» тривала до 18 листопада 1911 року, коли Софія Тобілевич сповіщає Товариство про своє бажання зняти заборону з цих п'єс на постановку їх у Москві та Петербурзі.

«Пока никто от меня не требовал этого, мне нечего было заявлять об этом, но теперь я получила письмо от г. Гайдамаки с просьбой разрешить ему играть в Москве эти пиесы, а потому я сим удостоверяю, что разрешаю ему, а равно и другим, если кто играть пожелает».

Ці листи дружини письменника, таким чином, з'ясовують питання з «Суженим» та «Гуцулами», що завдали стільки прикрості Іванові Карповичу, і рівночасно встановлюють належність йому п'єси «Мазепа» та розшифровують псевдонім «Тугай».

Іван СЕНЧЕНКО.

Продовження див. у № 7—8

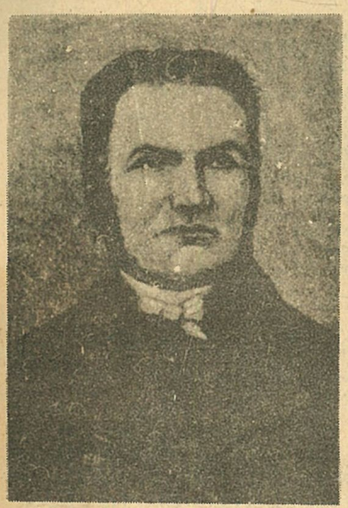
НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ПАВЛО-ЙОСИП ШАФАРИК

Великий чеський вчений і патріот П. Й. Шафарик народився сто п'ятдесят літ тому — 13 трав. ня 1795 року.

В автобіографії Шафарика ми читаємо:

«Родившись і зрісши серед слов'ян, я до шістнадцяти років майже не знав і не поважав ні народу, ні мови рідної через те, що науку й виховання по угорських школах віддавна скеровувано на викорінення слов'янської народності».

Двадцяти років Шафарик був уже в Іенському, славному тоді, університеті. 1819 року він одержав ступінь доктора філософії. Ставши директором сербської школи в Новому Саді, Шафарик узявся вивчати сербські рукописи.

Шафарик зібрав тоді велику силу рукописів і сам написав чимало цінних книг («Історія слов'янських літератур», «Слов'янські древності», «Історична топографія південно-дунайських областей» та ін.).

Через чотирнадцять літ Шафарик перебрався до Праги, хоч мав можливість працювати на слов'янській професурі в Берліні. Шафарик завжди намагався, навіть дорогою ціною, залишитися на слов'янських землях.

Не зважаючи на кволе здоров'я, Шафарик писав і видавав свої роботи одну по одній. Через півтора року невтомної праці, він закінчив свій «Огляд джерел колишньої історії слов'ян», роботи «Про народи скіфського племені», «Про народи литовського племені», «Огляд народних імен у слов'янській мові» та ін. Всі твори були пройняті ідеєю однакової давності слов'янських племен.

Невмирущим пам'ятником є його численні праці, насамперед «Слов'янські древності».

1842 року Шафарик випустив своє «Слов'янське народо-писання», тобто статистичний опис всіх слов'янських народностей, де були зазначені всі області, населені слов'янами, і подано характеристику говірок, історичні начерки місцевостей, етнографічні і фольклорні описи й, нарешті, бібліографія. Це популярний твір, що протягом двох років був тричі виданий.

1836 року Російська Академія наук присудила Шафарикові золоту медаль; через два роки «Древності» переклав російською мовою відомий український учений О. Бодянський.

Шафарикові доводилося тяжко бідувати навіть в часи його слави. Т. Грановський, що відвідав його 1838 року, писав:

«Я не знаю, чему больше удивляться в Шафарике: его великой учености или его великому характеру. Он не просто бедный человек, а буквально не знает сегодня, что будет есть завтра».

О. Бодянський у своїх листах з Праги захоплено називав видатного славіста академією, бібліотекою і живою енциклопедією відомостей про слов'янство.

Тарас Шевченко оцінив Шафарика, як велику політичну силу, і присвятив йому свою поему «Іван Гус»:

Слава тобі, любомудр.
Чехо-слов'янине,
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді...
. . . . . .
Слава ж тобі, Шафарику.
Во віки і віки!

Помер Шафарик 26 червня 1861 року.

Ів. ЄРОФЕЄВ.

ДОРОГА ДО НАС

Є на світі багато людей, які легко зітхнули, діставши можливість відкрито проголошувати свої симпатії до Радянського Союзу.

Один із них — Раду Беліган, найвидатніший комедійний актор у Румунії. Це ще молода людина. Як комедійний артист, він володіє надзвичайною силою смішити людей, не роблячи для цього ніяких зовнішніх зусиль. Жест для нього — рідкість, і до нього він майже не вдається. Протягом довгих хвилин стоїть він на сцені непорушно і говорить, а в залі панує істеричний сміх.

Раду Беліган сказав мені:

— Я об'їздив весь світ. Єдина земля, де я ще не був — це ваша земля. Скажіть мені, — посміхнувся він своїми добрими очима, — як проходить до вас дорога?

— Дуже просто, — відповів я. — Дорога з Румунії йде до нас через країну, яка зветься «Щирість». Це єдиний шлях до нас і, якщо ви хочете побувати в Радянському Союзі, то мусите поїхати через цю країну.

—Так, так! — вигукнув він. — Це прекрасна і, здається, бетонована дорога. По цій дорозі можна швидко доїхати!

Недавно я дуже здивувався, почувши немов би повторення моїх слів про щирість — в устах чудового чеського художника Яна Славічека, автора багатьох мальовничих краєвидів і жанрових картин. В одній з наших щирих розмов він сказав мені:

— Ви знаєте, я давно, дуже давно прийшов до країни, яка стала батьківщиною великого й чудодійного сяйва. Це сяйво схоже на ультрафіалкове проміння: воно таке ж сильне і таке ж цілюще. Воно по-новому освітило мені речі, які я малюю, і через це картини мої стали яскравими та правдивими. Пробачте, що я наважуюсь так говорити про свої власні твори, але заслуга в цьому не моя: я намагався тільки вірно передати речі в тому чудовому освітленні!

— Що ж то за освітлення, звідки воно?

— Зі сходу, з вашої батьківщини! — відповів він. — І знаєте, як побачив я ті чудові промені? Дуже просто. Я купив квиток на пароплав «Бажання» і поїхав до країни, яка зветься «Щирість»! Там є гора, з якої людині відкриваються далекі обрії. Там я відчув зміст того, що ви створили і що стало великим надбанням для всього людства. На тій горі став я вищим від усяких забобонів і вперше побачив світ таким, який він є.

Це був варіант того шляху, що його сам я колись пропонував румунському артистові. Я міг би радіти: моя ідея знайшла таке високоавторитетне повторення! Проте в цьому не було нічого особливого: адже так само, як найкоротша залізнична путь із Києва до Харкова йде через Полтаву, так дорога до радянської культури для кожної людини проходить через некорисливе бажання об'єктивно пізнати нас — через щирість.

Іншого шляху нема!

Сава ГОЛОВАНІВСЬКИЙ.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

◆ ◆

Вузьких чужинських вулиць злами
Колише рокотом луна.
І — «взвейтесь соколы орлами»
З імли світанку вирина.

Здригається кварталів пуща —
Солдати встигли одпочить,
Ідуть, і пісня невсипуща
Над чорним Крайцбургом звучить.

Її несуть, як повну чашу
Хмільного доброго вина,
Солдати наші, пісню нашу,
Терпку, немов старовина.

Над полем бою, над землею
Своя солдатська в неї путь —
До Крайцбурга пробились з нею,
За Одер далі з нею йдуть.

І в чорному німецькім місті
До радості і до снаги
Приємно чути нашу пісню
Під крок солдатської ноги.

Петро ДОРОШКО.

З ДАВНІХ УКРАЇНО-СЕРБСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВІДНОСИН

У XVIII столітті, в епоху сербського культурно-національного відродження, яке розквітло на грунті боротьби з німецько-мадьярською агресією, величезну культурну підтримку Сербії давав російський і український народ. Давні літературні зв'язки між сербами та росіянами й українцями в XVIII столітті значно посилюються. В Сербії широко розповсюджуються такі книги, як «Грамматика» Мелетія Смотрицького, проповіді Галятовського, Барановича, Симеона Полоцького, вірші Іоанна Максимовича, «Камінь віри» Яворського, педагогічні праці Прокоповича. Одночасно, російські й українські педагоги закладають перші підвалини систематичної, правильно організованої сербської школи. 1733 року київський архієпископ Рафаіл Заборовський відрядив до міста Карлівців (у Славонії) для навчання сербських дітей шість «магістрів», набраних з вихованців Київської Академії.

Треба сказати, Академія відіграла велику роль у розвитку сербської культури. Через її аудиторії пройшов не один десяток сербських діячів, як от відомий історик Йован Раіч, який, прагнучи здобути освіту в Академії, прийшов пішки з Австрії до Києва. Про навчання в Києві та Москві мріяла тоді така видатна в історії сербського відродження людина, як Досифей Обрадович.

Серед киян, відряджених Рафаілом Заборовським до Карлівців, був і відомий у XVIII столітті український діяч Мануіл (ченцем він прийняв ім'я Михайла) Козачинський.

Народився Козачинський на Поділлі 1699 року, освіту здобув у Київській Академії. У Карлівцях він викладав латинську мову і працював у школі на посаді префекта, тобто помічника ректора по адміністративній частині. Тут, у Карлівцях, він написав драму під назвою «Трагедія о смерти последнего царя сербского Уроша V і о паденіи Сербского царства».

«Трагедія» Козачинського—типова для української літератури XVII і XVIII століть шкільна драма; в ній — персонаж з античної міфології та алегоричні постаті, що символізують абстрактні поняття. Сюжет «Трагедії» — події кінця XIV століття, які поклали край самостійному існуванню Сербської держави.

Останній, заключний акт «Трагедії» — природне в шкільній постановці уславлення науки та навчання. Марс, який з'являється перед глядачами, заявляє, що наука не приносить ніякої користі державі та що царства захищаються не вченням, а гострою шаблею:

Ученія бо тамо никто не требует,
Идеже собственною кровію воюет.

Марсові вторять богиня війни Беллона і «Зависть». Але богиня мудрості Паллада обстоює цінність учення і доводить, що тільки мудрість забезпечує перемогу над ворогом.

Кто когда без мудрости победитель бяше
или без ученія кто торжествоваше?

Михайло Козачинський. „Філософія Лева". Львів. 1745.

«Трагедія про смерть Уроша» довгий час зберігалась в рукопису. Наприкінці XVIII століття учень Козачинського Йован Раіч значно переробив її і 1798 року надрукував в університетській друкарні в Будімі (Будапешт).

1738 року Козачинський повернувся до Києва. Тут він став професором Академії і взяв на себе обов'язки префекта й викладача філософії, водночас продовжуючи розпочаті в далеких Карлівцях літературні заняття. В Києві Козачинський написав кілька панегіричних творів, як от «Філософія Арістотелева» — на честь О. Г. Розумовського, а також дві драми: «Образ страстей мира сего» та «Благоутробіе Марка Аврелія Антонина».

У віршованих творах Козачинського ми бачимо одну з перших спроб застосувати в українській літературі принципи силабо-тонічного віршування, незадовго до того проголошені Тредіаковським в його відомому трактаті «Новый и краткий способ к сложению российских стихов».

В Київській Академії Козачинський працював сім років. Двісті років тому, у липні 1745 року він подався в відставку. Помер 1755 року.

Проф. Сергій МАСЛОВ

КАНЯ П'Є ВОДУ

Всяке слово, народжене в народі, подібне до камінчика, що, відірвавшись від скелі, потрапляє в бистрінь струменю прозорої води. І котить його та вода по річищу своєму, гранує, шліфує, надає привабливих форм. Отак старанно, пильно, з великою любов'ю народ плекає кожне народжене слово. Слово до слова, мов разки дорогоцінного намиста, народ-творець нанизує ці перлини на нитку своїх спогадів, свято зберігає в мовній скарбниці.

В устах народу зберігається море слів, пісень, казок, легенд, спогадів, створених побутом, життям, боротьбою. Слово, переходячи з уст в уста, переростає в легенду, казку, прислів'я.

Ось одна з легенд про гірського шуліку — каню. Подаю цю легенду в двох варіантах. Легенда розповідає про те, як цей каня, живучи в пташиному гурті, залінувався, не схотів копати криницю, щоб з неї пити воду. І от за це він, каня, приречений все своє життя задовольняти спрагу, ловлячи на льоту дощові краплі, бо йому, лінивцеві, не можна пити води ні з річки, ні з криниці. Щоразу, коли каня захоче пити, він має злітати над верхів'я гір і просити в бога дощу. Пискливо-розпачливий крик — прохання кані, за повір'ям народу, завжди віщує дощ.

Варіант легенди, опублікований в «Етнографічному збірнику» наукового товариства ім. Шевченка у Львові, розповідає:

«Перше (а давно то сі діяло), як всі птиці харили кирничку, та й кані казали. А вона не хотіла; каже: «Як буде йти дощ, то я сі нап'ю». Тому вона тепер все дощу просить, як довго погода, бо їй не можна іншої води пити».

Другий варіант легенди, записаний мною в Шепетівці 1916 року, відмінний від першого:

«Каня, а ще кажуть канюк — це такий гірський орел, як шуліка. Він літає дуже високо, аж за хмари, і ніколи не сідає на землю, бо йому не можна. А як схоче цей каня пити, то залітає вгору високо, аж не видно, і просить у бога дощу: кань! кань! А вже як канькає цей каня, то напевне буде дощ. Тоді він ловить на льоту дощові краплини і ото так п'є воду».

Ці легенди в народі давно вже сконденсувалися в поодинокі слова та прислів'я, застосовувані до різних випадків людського життя.

Павло Чубинський в «Трудах етнографічно-статистичної експедиції» слово «каня» подає в народній пісні:

«Ой летіла сива каня по полю».

Другий приклад Чубинський подає в прислів'ї:

«Виглядає, як каня дощу».

Іван Франко в другому томі «Збірника галицько-руських приказок» подає прислів'я:

«Пищить як каня». Слово «каня» Франко пояснює так: «Каня — рід яструба, відзначає ся пискливим криком, який звичайно віщує дощ».

В оповіданні Коцюбинського «Тіні забутих предків» зустрічаємо фразу, яка своїм змістом підкреслює настирливе прохання кані: «Він розумів, про що канькає каня».

Настирлива, набридлива просьба відбита і в прислів'ї в класичній збірці приказок М. Номиса, але вже застосованому не до птаха кані, а до людини: «Ото канючить».

Іван Нечуй-Левицький подає це слово з таким же значенням у своїй «Граматиці української мови», але видозмінює його: «Як приїду з ярмарку, діти обступлять мене та й канають гостинців».

Другий приклад набридливої просьби подає Дмитро Євариицький у своєму «Словнику української мови»: «Аж нудно слухати, як ото дитина канає—дайте бо, мамо, сухарика, дайте бо бубличка, а його немає».

Отже, слова «канюк», «канюка» стали синонімом до слів «прохач», «жебрак».

Отак з одного слова виростає легенда, казка, прислів'я; так ці жанри народної творчості конденсуються в поодинокі слова, застосовуються в різних випадках людського життя.

Андрій БАГМЕТ.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

СЕЛО ГЕРОЇВ

. Ховаються за хмарами вершини гір. Височить серед них велична Гарамогли. А біля підніжжя розкинулось село Чардахли.

Струмлять дзюркотливі ручаї. Шумний водоспад, зірвавшись з стрімкої скелі, бурливо лине в ущелину і, вгамувавшись, вже спокійно розливається по полях та нивах, несучи їм життя.

Багато бачило на своєму віку село Чардахли, Шамхорського району, Азербайджанської РСР, чимало героїв виростило воно. Не раз проїздив тут на своєму легендарному коні народний герой Керогли; разом з чардахлинцями відбивав він наскоки іноземних завойовників.

1826 року чардахлинці допомогли російській армії генерала Мадатова розбити під Шамхором військо персидського шаха Абасса Мірзи.

1837 року жив у цих місцях великий російський поет Лермонтов і захоплювався подвигами їхніх жителів. 1918 року побував тут Степан Шаумян. Своїми полум'яними промовами про великих вождів людства Леніна і Сталіна, про щасливе майбутнє нашого народу він запалював людей на дальші великі діла.

В першій світовій імперіалістичній війні чардахлинці показали

неперевершені зразки героїзму в боях проти німців. Ованес Хачатрян і два його земляки були нагороджені тоді золотими георгіївськими хрестами.

А найбільше відзначились чардахлинці своїми подвигами у Великій Вітчизняній війні. Звідси, з цієї мальовничої місцевості, родом Герої Радянського Союзу генерал армії І. Х. Баграмян — гордість вірменського народу — і полковник А. Бабаджанян.

На всіх фронтах Вітчизняної війни мужньо бились чардахлинці за свободу радянської Батьківщини.

Понад 800 воїнів дало це старе вірменське село. Серед них — 200 командирів, один генерал армії, два Герої Радянського Союзу, чотири полковники, десять підполковників, шістнадцять майорів, сорок капітанів, вісімдесят лейтенантів, шість військових лікарів, три військові інженери. Понад 150 чардахлинців нагороджено орденами й медалями СРСР.

З гордістю говорять у Чардахлах про бойові подвиги земляків-полковників С. Даніеляна та Г. Хачатряна. І шість братів полковника Хачатряна завзято билися з німецько-фашистськими окупантами.

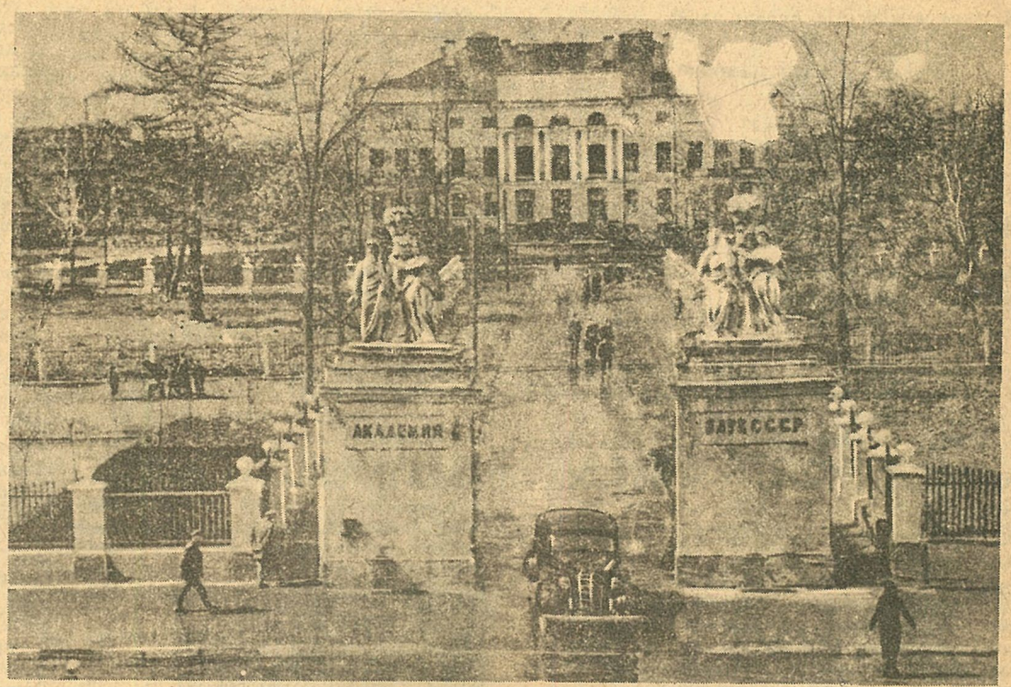
Та хіба мало героїв вийшло з Чардахлів! Всі вони в суворі дні війни не забували своє рідне село й писали землякам, підтримували в них бадьорість надією на близьку перемогу. Про декого з хоробрих чардахлинців з повагою писало їхнім землякам командування.

...Ворога переможено. Невдовзі сотні відважних синів старого гірського села повернуться до рідних домівок. Радісно відсвяткують їхні родичі і друзі цей день.

А відомий по всій радянській країні чардахлинський ашуг Акак співатиме про нашу боротьбу й перемогу.

Гезорк БЛАНЦ.

ПО РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗУ

Москва 1945 р. Будинок Академії наук СРСР.

УКРАЇНА—ОДНА З НАЙБІЛЬШИХ ДЕРЖАВ

«Українська Радянська Соціалістична Республіка, з населенням понад 40 мільонів людей, є однією з найбільших європейських Держав».

Із «Звернення Української РСР до Конференції в Сан-Франціско».

У Західній Європі немає жодної держави, що дорівнює розміром Україні: площа УРСР в її межах 1941 року складає 577,7 тисячі квадратних кілометрів. Площа Франції, збільшена за Версальською угодою, становить, 557 тисяч кв. км, Іспанії — другої розміром західноєвропейської країни — 505 тисяч кв. км, Німеччини — 471, Швеції — 440, Норвегії — 323, Великобританії — 245 тисяч кв. км. Деякі держави, що відіграють неабияку роль у світовій політиці, скажімо Бельгія або Голландія, мало не в 20 разів менші від України.

Не треба думати, що Україна поступається перед більшістю країн Заходу середньою щільністю свого населення. У нас зовсім немає незаселених або мало заселених просторів. І тому, якщо такі землі давнього заселення або давнього господарського розвитку, як Бельгія, Голландія, Італія, Англія, Німеччина, залюднені більше, ніж Україна, то сільськогосподарські країни залюднені менше: в Іспанії на один квадратний кілометр припадає 51 житель, у Греції — 55, в Болгарії — 60, в Югославії — 64 тощо.

Деякі розвинені країни, що мають більше лісів або гір, заселені далеко слабше: у Швеції на 1 кв. км припадає 14 чоловік, у Норвегії — 9.

Середня щільність населення України — понад 70 душ на квадратний кілометр — близько підходить до щільності промислової країни давнього заселення і давньої культури—Франції (76). А по всій Європі перед війною на один квадратний кілометр припадало пересічно 46 чоловік.

Як відомо, в УРСР є чотири великі індустріальні міста, що мають понад 500 тисяч населення — Київ, Харків, Одеса та Дніпропетровськ.

В Англії та Німеччині міст з півмільонним населенням значно більше (10—11), в Італії — 5 (Рим, Мілан, Неаполь, Турін, Генуя). Інших країн з чотирма, як на Україні, півмільонними містами у Західній Європі немає.

Франція має три великі міста — Париж, Марсель та Ліон. Три великі міста є і в маленькій Голландії. По два півмільонні міста мають Бельгія, Іспанія та Польща.

По одному великому місту мають Швеція, Угорщина, Чехословаччина. Зовсім немає таких міст у Швейцарії, Норвегії, Югославії, Болгарії.

Афіни — єдине на весь Балканський півострів місто з 500-тисячним населенням.

Маючи таку велику територію і досить щільне населення, Україна не поступається і загальним числом своєї людності: на початок 1941 року в УРСР було 40,6 мільона населення. В Західній Європі напередодні війни понад 40 мільонів мали тільки Німеччина (69,3 млн.), Великобританія (47), Італія (44,5) і Франція (41,5).

Іспанія мала 26 млн. По 15—16 мільонів населення мали Румунія, Югославія, Чехословаччина.

За кількістю населення Україна займає п'яте місце. Проте Франція повинна йти після УРСР, бо населення радянської республіки швидко зростає і, перебороливши лихоліття німецької навали, зростатиме й далі, а у Франції після 1935 року число народжень менше від числа смертей.

Великій території УРСР відповідає багатство її землі, її надр. З щільністю населення України пов'язана й потужність її господарського життя, що буйно розквітло протягом славних сталінських п'ятиліток.

Олександр ПОПОВ.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

...ет «Лелія» за Т. Шевченком в постановці Київського Державного ордена Леніна театру опери та балету. Оформлення народного ...дожника СРСР — А. Г. Петрицького.

Фото С. Хазана.

Загот сирає

Видавництво «Радянська Україна»

В ДИТЯЧОМУ САДКУ КИЇВСЬКИХ АРСЕНАЛЬЦІВ.

Фото Б. Блюмен.